

Nogle bidrag til Generalkirkeinspektionskollegiets historie.

Af Erik Reitzel-Nielsen.

I.

I den kirkehistoriske litteratur har Generalkirkeinspektionskollegiet i overvejende grad været genstand for en negativ vurdering.

Der har således været talt om dets »Cabale og Herskesyge, som . . . gjorde det med Rette forhad¹»; det har været hævdet, at det administrerede sin myndighed »på en vilkårlig måde², og at det ofte var »partisk i sine afgørelser³, ja man har endog talt om dets »Uredelighed« og »Luskeri⁴.

Kollegiets stort set velbevarede arkiv indeholder intet, der kan begrunde disse påstande.

Tværtimod afgiver hvert aktstykke — ikke mindst kollegiets kopibøger — vidnesbyrd om en forbløffende klog, smidig og hurtig administration og en tolerance og medmenneskelig forståelse, der i samtiden ellers ikke var så almindelig, og som synes større end den, Danske Kancelli på samme tid udviste — for ikke at tale om landemoderne og provsteretternes praksis⁵. Akterne vidner om omtanke og betænksomhed, en sjælden upartiskhed og frem

¹) Jens Møller i Theologisk Bibliothek V (1813). 148 (noten).

²) L. Koch, Kong Christian den Siettes Historie (1886). 147.

³) Johannes Pedersen i Hal Koch og Bjørn Kornerup, Den danske Kirkes Historie V (1931). 174.

⁴) K. L. Aastrup i Tidehverv IX (1935). 67.

⁵) Se f. eks. kollegiets skr. 12/11 1739 (om kapellanen Niels Guldberg), 11/8 og 24/11 1740 (om kapellanen J. W. Smidt) og 22/9 1740 (om bonden Hans Nielsen).

for alt om en redelig vilje til i enhver sag at nå frem til det rette resultat.

Det har været hævdet, at kollegiet skulde have »insulteret« biskopperne og tiltalt dem som »deres Dependenter og Subalterne«⁶, men disse påstande har intet grundlag i den virkelighedens verden, som brevkopierne udgør. Underskriften i breve til biskopperne lød iøvrigt: »Vi forblive med Consideration Eders Højærværdigheds tjenstberedvilligste Tienere«, og det var ialtfald ikke formen for en overordnet myndigheds underskrift til »Subalterne«. Iøvrigt er det forfriskende at se, at kollegiets breve er holdt i en dengang ellers ikke almindelig stil. Det er ikke et stift, tørt og knudret cancellisprog med knappe befalinger og ikke motive-rede resolutioner, man møder i kopibøgerne. Brevene er ofte meget livfulde og malende, der kan være både flugt og farve over stilen, undertiden endda isprængt en godmodig ironi, og det selv i de allerunderdanigste forestillinger, som kollegiet »i allerdybeste Soumission« indgav til monarken⁷ — men altid i en tiltalende og urban form, der ikke virker som tomme fraser.

Den omtalte negative vurdering af Generalkirkeinspektionskollegiet kan ikke være grundet på studier i kollegiets arkiv, og den støttes heller ikke af vidnesbyrd fra den tid, kollegiet eksisterede⁸ eller fra de nærmest påfølgende år. Ganske vist har Helveg hævdet, at enkelte biskopper var misfornøjet med kollegiets oprettelse, og han nævner blandt »de Uvillige« Fyns biskop, Chr. Ramus, hvis svar (18/1 1738) på kollegiets første henvendelse til biskopperne efter

⁶) Theologisk Bibliothek V (1813). 151.

⁷) Se f. eks. kollegiets indstilling 31/1 1743 (om præsten Frederik Høyer).

⁸) Kollegiet oprettedes ved patent af 1/10 1737 og ophævedes ved reskr. 28/10 1791. Ved kabinetsordre 11/8 1771 mistede det (ligesom Missionskollegiet) sin ret til direkte at indgive forestillinger til kongen og ophørte derved med at være et egentlig regeringskollegium. Det havde dog allerede da i flere år ført en skyggetilværelse.

hans mening »egentlig kun var en Spydighed.«⁹ Denne opfattelse, der senere er gentaget af andre¹⁰, er urigtig. Kollegiets arkiv viser, at der har været et godt og gnidningsfrit samarbejde mellem kollegiet og biskop Ramus, og det er næppe for stærkt at karakterisere Helvegs kortfattede referat af Ramus lange og særdeles positive svarskrivelse som en forvanskning. Også med de øvrige bisper var der et tilfredsstillende samarbejde¹¹, og forholdet til andre regeringskollegier, f. eks. Danske Kancelli, og til det teologiske fakultet, der flere gange blev rådspurgt i teologiske spørgsmål, synes efter de bevarede arkivalier at dømme at have været godt.

At der ikke fra samtiden er bevaret noget udtryk for kritik af eller misfornøjelse med kollegiet siger naturligvis ikke så meget, da adgangen til frit at ytre sig om regeringsforanstaltninger var begrænset under enevælden. Mere afgørende er det vel, at en præst har sendt kollegiet nogle på latin affattede vers, hvori han har »villet vise General Kirke Inspectionen sin Taknemmelighed, fordi Vi ved den indkomne navnløse haarde Angivelse mod den heele norske Geistlighed har med Eftertryk antaget Os Geistlighedens Sag for hans kongel: Majestæt«¹², og at præsten Henrich Ussing i sit store værk »Kirkeforfatningen i de kongelige danske Stater« II (1786), der udkom, mens kollegiet endnu bestod, gav udtryk for principiel tilslutning til ideen om

⁹) L. N. Helveg, *Den danske Kirkes Historie efter Reformationen* II (1883). 61.

¹⁰) Bjørn Kornerup i *Dansk biogr. Leks.* XIX (1940). 93.

¹¹) Viborgbispen Andreas Wøldike, der vel ikke var uvillig stemt overfor kollegiet, var dog meget forsømmelig med at svare på kollegiets breve og med at indsende visitatsberetninger, se kollegiets skr. 16/3 1747 til Wøldike, hvilket vist skyldtes manglende koncentrationsevne, jf. F. Elle Jensen, *Pietismen i Jylland* (1944). 100. Om Wøldikes efterladenhed se også kollegiets skr. 6/2 og 24/4 1749 til ham (om præsten Peter Nørholm).

¹²) Kollegiets skr. 24/1 1743 til kongen, der til erklæring havde tilstillet kollegiet en anonym klage over den norske gejstlighed.

kollegiets oprettelse og endda ønskede, at dets myndighedsområde måtte blive udvidet. Her nævnes ingen af de klager, der senere rejstes mod kollegiet. At kollegiet i samtiden ikke har været så »forhadet«, som det senere er påstået¹³, modsiges måske tydeligst af den kendsgerning, at det formelig blev bestormet med henvendelser såvel fra gejstligheden — fra biskopper og ned til degne og skoleholdere — som fra verdslige og derfor så sig nødsaget til ved skr. 21/11 1742 til samtlige biskopper at søge at dæmme op for denne flod af memorialer, ansøgninger og klager¹⁴.

Der kan næppe herske nogen tvivl om, at den ugunstige dom over kollegiet udelukkende eller ialtfald i aldeles overvejende grad bygger på det mystiske aktstykke, der kaldes »Biskop Herslebs Indberetning om Kirke-Inspektions Collegium«, og som Jens Møller offentliggjorde i Theologisk Bibliothek V (1813). 146 ff.

Dette aktstykke er udateret, men efter indre kriterier må det henføres til året 1747¹⁵. Det er ikke skrevet med Herslebs hånd, og det er uunderskrevet¹⁶, men efter sit hele indhold fremtræder det klart som en henvendelse fra Peder Hersleb til kongen (Frederik V) med indstilling om, at Generalkirkeinspektionskollegiet enten ophæves, da »det gandske kunde uden Skade undværes«, eller dog omorganiseres.

Det tør vist anses for udelukket, at dette aktstykke er indsendt til kongen. Ganske vist angives dokumentet at være fundet i Danske Kancelli¹⁷, men dels findes der ingen resolution eller andet skriftligt til oplysning om indstillingens videre skæbne, dels og navnlig indeholder akt-

¹³) Jens Møller i Theologisk Bibliothek V (1813). 148 (noten).

¹⁴) J. Wandall, Samling af kongelige Forordninger ang. Geistligheden i Danmark II (1784). 181 f.

¹⁵) Jens Møller i Theologisk Bibliothek V (1813). 147 (noten) og 181.

¹⁶) Det er således urigtigt, når L. Koch (Kirkehist. Saml. 4. rk. I (1889—91). 297 (noten)) anfører, at skrivelsen er underskrevet.

¹⁷) Dokumentet findes nu i RA. Danske Kancelli. Henlagte sager 1746—66. D 113.

stykket så ubeherskede angreb på en lang række personer, at man må gå ud fra, at Sjællands biskop ialtfald ikke i denne form kan have henvendt sig til kongen.

De i aktstykket indeholdte angreb er af en sådan voldsomhed, at man har rejst det spørgsmål, om det overhovedet er Hersleb, der er forfatteren. Havde man undersøgt, hvorvidt det i aktstykket anførte var i overensstemmelse med de faktiske forhold, vilde man antagelig i endnu højere grad have nærret en sådan tvivl. Næsten alle faktiske forhold er nemlig urigtigt oplyst, og det er næppe gør ligt at undskylde eller bortforklare *alle* fejl som fejlhuskninger, erindringsforskydninger o. l. fra Herslebs side.

Jens Møller antog, at Hersleb var forfatteren, og at skrivelsen var indsendt til kongen¹⁸. Helveg mente, at skrivelsen vel var affattet af Hersleb — den er »affattet i den Hersleb egne, sarkastisk bidende Tone« — men ytrede tvivl om, hvorvidt den nogensinde var kommet kongen i hænde¹⁹, hvortil L. Koch udtalte, at »der er ingen grund til med Helveg at tvivle om, at Herslebs skrivelse er indgivet til kongen«, i hvilken forbindelse han oplyser, at skrivelsen er skrevet med en hånd, hvormed Herslebs embedsskrivelser oftere er skrevet, og at skrivelsen er underskrevet²⁰. Dette sidste er dog urigtigt; skrivelsen er som nævnt uunderskrevet. Også H. F. Rørdam antager, at Hersleb har skrevet skrivelsen, og at den er indsendt for at få kollegiets virksomhed standset²¹, og samme standpunkt indtages af bl. a. Hans Jensen²², Bjørn Kornerup²³ og P. G. Lindhardt²⁴. Johannes Pedersen fremhæver, at det lyder utro-

¹⁸) Theologisk Bibliothek V (1813). 148 f. (noten).

¹⁹) L. N. Helveg anf. værk. II. 126 f.

²⁰) Kirkehist. Saml. 4. rk. I (1889—91). 297 noten.

²¹) Kirkeleksikon for Norden II (1904). 897.

²²) Hans Jensen, Dansk-norsk Vekselpaavirkning i det 18. Aarhundrede (1936). 94.

²³) Dansk biogr. Leks. X (1936). 171.

²⁴) P. G. Lindhardt, Peder Hersleb I (1939). 27.

ligt, at Sjællands biskop i en skrivelse til den nye konge skulde give sin vrede så ubeherskede udtryk og spørger: »Tyder ikke baade indholdet og den manglende forfatter- og tidsangivelse paa, at det er et falskneri?«²⁵ Herpå giver Troels G. Jørgensen det svar, at man vist kun kan gå med til at sige, at det burde være utroligt, at Sjællands biskop udtalte sig således, men at skrivelsen sikkert er »en god prøve på en rullende dommedagsprædiken fra de biskoppelige læber«, og at det er et åbent spørgsmål, »om Hersleb i 1747 sendte sine udgydelser ind til kongen eller lod dem være et knips i lommen.«²⁶

Om skrivelsen er et falsum eller ikke, og om den overhovedet — i denne eller en anden form — er indgivet til kongen er imidlertid i denne forbindelse uden betydning, omend man på grund af de mange urigtigheder, hvoraf flere synes at måtte være fremsat mod bedre vidende, af hensyn til Herslebs eftermæle kunde ønske, at han ikke var forfatteren²⁷. Hvad der i denne sammenhæng er af interesse er alene den vægt, dette aktstykke har fået for den senere tids bedømmelse af Generalkirkeinspektionskollegiet, idet man temmelig kritikløst har bygget på dets ensidige og, som det skal påvises, oftest urigtige oplysninger. Således skriver Helveg i sin kirkehistorie, at »de enkelte Kjendsgjæringer, Biskoppen paaberaabte sig, vistnok ere paalidelige og troværdige«²⁸, L. Koch mener, at Hersleb »havde ret i, at kirkeinspektionen var i det ganske land decrediteret«²⁹, og Johannes Pedersen anfører, at ind-

²⁵) Johs. Pedersen anf. st. 176.

²⁶) Troels G. Jørgensen, Andreas Hojer (1961). 226.

²⁷) Jf. P. G. Lindhardt anf. værk I. 27, hvor om aktstykket siges, at »man må alligevel beklage, at dette har stået så temmelig alene i lange tider og derved bestemt opfattelsen af Hersleb; for vel giver det en vigtig side af hans karakter, men taget isoleret kan det ikke undgå at give et forkert indtryk.«

²⁸) L. N. Helveg anf. værk II. 126.

²⁹) Kirkehist. Saml. 4. rk. I (1889—91). 297.

holdet synes »nøje at gengive biskop Herslebs bedømmelse af kirkeinspektionen«³⁰.

Af hensyn til den afgørende betydning, som dette aktstykke har haft for eftertidens vurdering af kollegiet, dets enkelte medlemmer og de i indberetningen iøvrigt omtalte personer og forhold³¹, og da de fleste af de heri indeholdte urigtigheder stadig gentages selv i de nyeste fremstillinger, er det næppe overflødigt udførligere at omtale indberetningens indhold og herunder påvise — hvad ikke tidligere ses at have været gjort — at praktisk talt intet af det deri indeholdte er i overensstemmelse med kendsgerningerne, således som disse lader sig dokumentere gennem de bevarede arkivalier. Først efter en sådan påvisning vil det være muligt at nå frem til en rigtigere vurdering af kollegiet og dets betydning for dansk kirkeliv i det 18. århundrede.

II.

1°. Den Herslebske indberetning indledes med nogle voldsomme udfald mod hofpræst Bluhme og med den påstand, at formålet med oprettelsen af Generalkirkeinspektionskollegiet skulde være at sikre det pietistiske parti embedsbesættelserne udenom Danske Kancelli, da dettes leder, gehejmeråd Iver Rosenkrantz, »ei var dem favorabel.«

Hverken påstanden — der genfindes i nyere fremstillinger³² — eller den givne begrundelse kan holde for en nærmere prøvelse.

For det første var der under det enevældige styre naturligvis intet til hinder for, at kongen — således som han faktisk flere gange gjorde — til biskop udnævnte, hvem

³⁰) Johs. Pedersen anf. st. 176.

³¹) Johs. Pedersen anf. st. 175 fremhæver, at Herslebs »vulkanske udbrud . . . har haft afgørende betydning for eftertidens bedømmelse af kirkestyret og kirkeliv i disse aar.«

³²) Se f. eks. L. Koch anf. værk. 196.

han ønskede. Hersleb blev f. eks. udnævnt til biskop i Akershus stift (1731) og senere til Sjællands biskop (1737) udelukkende på kongens initiativ³³. Var kongen pietistisk sindet, stod det ham frit for at udnævne pietister til biskopper, og det var helt overflødigt hertil at oprette et specielt regeringskollegium. Efter kongeloven (1660) og Danske Lov (1683) havde kongen »eene Høyeste Magt over ald Clereciet, fra den Høyeste til den Laveste, at beskikke og anordne ald Kirke og Gudstieniste, Moder, Sammenkomst og Forsamlinger om Religions-Sager efter Guds Ord og den Augsburgiske Confession, naar hand det raadeligt eragter, at byde og forbyde.«

For det andet er den begrundelse, der skal bære påstanden: at Iver Rosenkrantz var imod pietisterne, ikke holdbar. Da Generalkirkeinspektionskollegiet 1737 blev oprettet, var Rosenkrantz nemlig allerede (1/6 1735) fratrådt som oversekretær i Danske Kancelli, hvor han afløstes af gehejmekonferensråd J. L. Holstein, der blev præses i Generalkirkeinspektionskollegiet. Rosenkrantz havde ganske vist fortsat sæde i konseilet, men var her uden indflydelse og da ganske særligt i kirkelige sager³⁴. Hensynet til Danske Kancellis chef kan altså ikke motivere kollegiets oprettelse. Snarere kunde man vel sige, at når kongens højtbetroede mand, den pietistisk sindede Holstein, var blevet oversekretær, var der mindre grund til oprettelsen af Generalkirkeinspektionskollegiet, ialtfald hvis dettes formål skulde være det påståede.

For det tredie: Skulde kollegiets hovedformål bestå deri at sikre pietistisk sindede præster embederne, havde det dog været nærliggende, om patentet om kollegiets oprettelse af 1/10 1737 eller ialtfald den for kollegiet udfærdigede

³³) Jf. Christian VI's brev 9/10 1737 til J. L. Holstein (H. Rørdam, *Historiske Samlinger og Studier* II (1896). 297).

³⁴) Edv. Holm, *Danmark-Norges Historie 1770—1814* II (1894). 637, C. O. Bøggild Andersen i *Dansk biogr. Leks.* XX (1941). 96.

instruks af 15/11 1737³⁵ indrømmede kollegiet en indstillingsret eller blot en adgang til at erklære sig ved besættelsen af ledige gejstlige embeder. Men dette var — bortset fra bestemmelsen i instruksens § 8 om oprettelse af »seminarier« (j: fortegnelse over egnede kandidater til præsteembeder), hvorefter nærmere nedenfor — ikke tilfældet. Embedsbesættelserne henhørte fortsat under Danske Kancelli, og når kollegiet fra gejstlige modtog ansøgninger om ansættelse i gejstlige embeder eller befordring til andre kald, har det altid vist disse sager fra sig og henvist ansøgeren til herom at henvende sig til Danske Kancelli³⁶.

Hersleb kommer iøvrigt for skade at modsige sig selv, hvilket kendeligt svækker vægten af hans påstand. Han fremhæver nemlig senere i sin indberetning i en anden sammenhæng »de faa Leiligheder, naar Hs. kgl. Majestæt, dog sielden, har befalet Gen. Kirke-Inspectionen at gjøre Forslag til visse betydelige Stationer«³⁷. Det citerede, der iøvrigt er overensstemmende med de faktiske forhold, tyder ikke på, at formålet med kollegiets oprettelse skulde være det af Hersleb påståede.

2°. Dernæst hedder det i Herslebs indberetning:

»Inventor til dette [j: Generalkirkeinspektionskollegiet] var sal: Etatsraad Høyer, en klog og skarpsindig, derhos meget farlig og entreprenant Mand, som havde meget at sige hos Hans Excellence Hr. Geheimeraad v. Holstein, hvis Informator han har været, og denne var Hr. Bluhmes

³⁵) Patentet af 1/10 1737 er trykt i Kong Christian den Siettes Aller-naadigste Forordninger og Aabne Breve 1737—1738 (1739). 95 ff. (et resumé i Fogtmans reskriptsamling). Instruksen af 15/11 1737 er trykt H. Rørdam, Historiske Samlinger og Studier IV (1902). 222 ff. (et udførligt referat i Troels G. Jørgensen anf. værk. 218 ff.). I L. N. Helwegs anf. værk er patentet urigtigt omtalt som instruksen; L. Koch anf. værk og John Hansen, Hans Adolf Brorson og hans Brødre (1894). 116 anfører urigtigt, at instruksen er af 1/10 1737.

³⁶) Se f. eks. kollegiets skr. 23/4 1740, 13/8 1740, 17/8 1741, 9/6 1742, 14/11 1743 og 1/7 1743 samt forhandlingerne i kollegiets møde 18/8 1740.

³⁷) Theologisk Bibliothek V (1813). 160.

Fætter og nære Blodsforvandte, og gjorde i alle Ting eet med ham. Denne Etatsraad Høyer havde desuden et particulier Had til Bisperne og de Geistlige, fordi de havde været imod ham for det Skrift: de nuptiis propinqvorum, og for hans danske Historie, hvor Nationen meente sig at være fornærmet.«

Det citerede rummer næsten kun urigtigheder, og de gentages lige så trofast som ukritisk i alle senere fremstillinger. At Andreas Hojer skulde være en fætter til hofpræst Bluhme anføres bl. a. af Helveg³⁸, Edv. Holm³⁹, og Johannes Pedersen⁴⁰; at det skulde være Hojer, der have undfanget ideen til kollegiets oprettelse, repeteres af Helveg⁴¹, L. Koch⁴², John Hansen⁴³, H. F. Rørdam⁴⁴, Johs. Pedersen⁴⁵ og R. Paulli⁴⁶, medens Edv. Holm⁴⁷ kun finder det »ret sandsynligt.« Og at Hojer skulde have været informator for J. L. Holstein anføres endnu af Johs. Pedersen⁴⁸.

Herslebs her citerede udtalelser vidner klart om en animositet imod Hojer. Det bør da måske nævnes, at der allerede inden kollegiets oprettelse vist var opstået et modsætningsforhold mellem Hersleb og Hojer. P. G. Lindhardt har fremdraget en brevveksling mellem dem fra 1735—36⁴⁹ angående spørgsmålet om, hvorvidt Hersleb var berettiget til at fradrage et beløb i afgiften til Missionskollegiet, hvoraf Hojer var medlem. Hersleb måtte bøje sig, men

³⁸) L. N. Helveg anf. værk. II. 58.

³⁹) Edv. Holm anf. værk II. 630.

⁴⁰) Johs. Pedersen anf. st. 172.

⁴¹) L. N. Helveg anf. værk II. 58.

⁴²) L. Koch anf. værk. 199.

⁴³) John Hansen anf. værk. 116.

⁴⁴) H. Rørdam, Historiske Samlinger og Studier IV (1902). 235 og i Kirkeleksikon for Norden II (1904). 897.

⁴⁵) Johs. Pedersen anf. st. 172.

⁴⁶) Dansk biogr. Leks. X (1936). 326.

⁴⁷) Edv. Holm anf. værk II. 636.

⁴⁸) Johs. Pedersen anf. st. 172.

⁴⁹) P. G. Lindhardt anf. værk I. 199 f.

striden blev ført med »en sådan bitterhed og fra Hojers side med en drillende stikken til Herslebs ømme punkt: hans pengekerlighed, at man her har en forklaring på modsætningsforholdet mellem Hersleb som Sjællands biskop og kirkekollegiets pietistklige; det var ikke et sagligt, men et personligt modsætningsforhold.«⁵⁰

Og lad os så efterprøve, led for led, Herslebs oplysninger:

(a) Til spørgsmålet om, hvem der kan antages at have fået ideen til kollegiets oprettelse, kunde Hersleb nu for det første ikke have nogen primær viden. Da de meget hemmelige forhandlinger⁵¹ om kollegiets dannelse fandt sted og endnu, da kollegiet 1/10 1737 blev oprettet, sad han som biskop i Akershus stift. Det er ejendommeligt, at så mange forskere har tillagt hans udsagn afgørende vægt, navnlig da det ikke ses at kunne støttes på noget andet end hans ikke dokumenterede påstand.

I de bevarede arkivalier findes intet holdepunkt for, at det skulde være Andreas Hojer, der har fremsat planen til kollegiets oprettelse, og der foreligger flere omstændigheder, der med styrke synes at tale imod denne antagelse.

De første aktstykker, der foreligger om kollegiet, hidrører alle fra J. L. Holsteins hånd. Det første daterede er et »Entwurff was in einem General geistlich collegio können vorgenommen und besorget werden«⁵², bestående af 18 punkter og dateret og underskrevet: Kopenhagen d 14 Mart. 1737 Allerunterthanigst J. L. Holstein. I venstre margin er — med en anden hånd — på tysk skrevet approberende resolutioner.

⁵⁰) Troels G. Jørgensen anf. værk. 223 fremdrager også denne brevveksling og nævner, at »det er således muligt, at der på forhånd har været nogen misstemning mellem de to mænd.«

⁵¹) Jf. Christian VI's brev 29/9 1737 til J. L. Holstein (H. Rørdam, Hist. Samlinger og Studier II (1896). 295).

⁵²) Ledreborg 380, 2° (Kgl. Bibl.), jf. Troels G. Jørgensen anf. værk. 221 f.

Dernæst foreligger, ligeledes med J. L. Holsteins hånd, en indstilling, dateret og underskrevet: Kiøbenhavn d 20. Juni 1737 Allerunderdanigst J. L. Holstein⁵³, angående »Membra Collegii«, »Nomen Collegii«, »Locus sess: coll:« og »Expensæ«. Også her er i marginen med anden hånd, men på dansk, tilskrevet resolutioner⁵⁴.

Der foreligger endnu et udkast. Dette, der vistnok også er skrevet med Holsteins hånd, er udateret, men er formentlig ældre end det førnævnte Entwurff af 14/3 1737. Det er betitlet: »Kurzer Entwurf dererjenigen Sachen welche in dem neuen geistlichen Collegio können vorgenommen werden, und wornach alszdenn leicht die instruction für gemeldetes collegio mutatis mutandis allerunterthänigst kan entworfen werden.«⁵⁵ Ganske kort er udkastet nu ikke; det består af 33 artikler, af den 34. findes kun overskriften. Udkastet er altså ufuldendt, og det indeholder en del rettelser med samme hånd.

Christian VI omtaler i et br. 14/5 1737 til J. L. Holstein kollegiet: »Das geistliche Collegium währe guht alle solche Sachen zu untersuchen, und daheer nöthig bald daran zu gedenken, dass es zum Stande komt«⁵⁶. Det er antagelig kongens ønske om »bald daran zu gedenken«, der har bevirket, at Hojer, formentlig på Holsteins foranledning, udarbejdede instruksen for kollegiet. Hojers udkast⁵⁷ er udateret, men må være udarbejdet kort før 6/6 1737, da Christian VI sendte det til erklæring hos oversekretæren i Tyske Kancelli, medlem af konseilet Joachim Sigismund lensgreve

⁵³) Ledreborg 380, 2°.

⁵⁴) Det er dette aktstykke, Christian VI omtaler i sit brev 21/6 1737 til J. L. Holstein, se H. Rørdam, Hist. Samlinger og Studier II (1896). 278.

⁵⁵) Ledreborg 380, 2°.

⁵⁶) H. Rørdam, Hist. Samlinger og Studier II (1896). 275.

⁵⁷) RA. Danske Kancelli A nr. 91. Indlæg til instruktionsprotokol 15/11 1737.

Schulin⁵⁸. I skr. 17/6 1737 til Holstein approberer kongen (bortset fra §§ 4 og 17) Hojers udkast⁵⁹.

I Christian VI's breve til J. L. Holstein er Hojers navn ret hyppigt nævnt, men aldrig i forbindelse med forarbejderne til Generalkirkeinspektionskollegiet, selv ikke da kongen godkender Hojers udkast til instruks.

Hvad kan nu udledes af dette?

Først det negative: Der er ikke bevaret noget aktstykke, der godtgør eller blot sandsynliggør, at det var Hojer, der var ophavsmand til kollegiet. At han på grundlag af Holsteins plan af 14/3 1737 har udarbejdet instruksens viser jo intet, bl. a. fordi dette var en opgave, som det allerede i hans egenskab af generalprokurør påhvilede ham at udføre⁶⁰.

Dernæst det positive: Der foreligger tre aktstykker om kollegiet, skrevne af J. L. Holstein, hvorfor det vel vilde være mere nærliggende at antage, at det var ham, der var kirkeligt interesseret, der var »Inventor«.

Endelig kan der anføres grunde, der gør det mindre sandsynligt, at planen om Generalkirkeinspektionskollegiet skulde være udkastet af Hojer.

Hojer var på denne tid så bebyrdet med offentlige og tildels meget krævende hverv, at det er lidet troligt, at han skulde ønske sin arbejdsbyrde yderligere øget og tilmed med et ulønnet hverv⁶¹. Han var — for blot at nævne de vigtigste af hans hverv på denne tid — fra 1734 professor juris, medlem af konsistorium, og 1737—38 var han universitetets rektor; han havde lige fået gennemført fdg. 10/2 1736 om indførelse af juridisk eksamen ved Køben-

⁵⁸) Mnemosyne III (1832). Anhang. cxvii (brev nr. 73).

⁵⁹) H. Rørdam, Hist. Samlinger og Studier II (1896). 278.

⁶⁰) Troels G. Jørgensen anf. værk. 221.

⁶¹) Medlemmerne af Generalkirkeinspektionskollegiet fik ingen løn, jf. instruksens § 21 in fine, hvor det siges, at medlemmerne lader sig nøje med at finde »Frugten af Eders Arbejde hisset i Evigheden.«

havns universitet⁶² og var travlt optaget af at opbygge en dansk juriststand og holdt derfor forelæsninger over de fleste af retssystemets dele⁶³. Han var videre (fra 1734) medlem af Missionskollegiet og af direktionen for Vajsenhuset, 1735 tillige af kommissionen vedr. et ordnet almueskolevæsen, s. å. tillige assessor i Højesteret⁶⁴, senere s. å. medlem af edskommissionen, 1736 tillige generalprokurør⁶⁵ og derved medlem af Danske Kancelli, s. å. medlem af medicinalkommissionen, 1737 medlem af kommissionen vedr. det lærde skolevæsen og af kommissionen til undersøgelse af landstingenes vedtægter. Det meget store arbejde, Hojer fik som medlem af Generalkirkeinspektionskollegiet, nødvendiggjorde da også, at han måtte søge nogen lettelse i sin virksomhed i Missionskollegiet og i Vajsenhusets bestyrelse, hvilket bevilgedes ved reskript 14/2 1738, da kancelliråd Johannes Finckenhagen beskikkedes til at gå ham »flittigt til Haande«⁶⁶.

Som et indicium for Hojers faderskab har været henvist til, at kongen anså hans deltagelse for så vigtig, at han udsatte oprettelsen i længere tid på grund af Hojers fravær fra hovedstaden i sommeren 1737⁶⁷. Dette viser dog intet. Af Christian VI's brev 26/6 1737 til Holstein⁶⁸ fremgår, at det ikke kun var Hojers bortrejse, men også J. W. Schrøders fraværelse, der motiverede udsættelsen. Desuden var

--- --
⁶²) Troels G. Jørgensen anf. værk. 150 ff., Poul Johs. Jørgensen i Festskrift i Anledning af 200 Aars Dagen for Indførelsen af juridisk Eksamen (1936). 95 ff., Frantz Dahl sst. 123 f., Kai Fr. Hammerich sst. 286, H. Hjorth-Nielsen sst. 334.

⁶³) H. Rørdam, Hist. Samlinger og Studier IV (1902). 146 ff., Troels G. Jørgensen anf. værk. 260.

⁶⁴) Om omfanget af Hojers arbejde i Højesteret se Troels G. Jørgensen anf. værk. 173 f.

⁶⁵) A. S. Ørsted, Af mit Livs og min Tids Historie IV (1857). 171, Troels G. Jørgensen, anf. værk. 173 f.

⁶⁶) H. Rørdam, Hist. Samlinger og Studier IV (1902). 245.

⁶⁷) Sst. 220.

⁶⁸) H. Rørdam, Hist. Samlinger og Studier II (1896). 280.

det vel allerede da bestemt, at Hojer som den mest forretningsvante indenfor kollegiet skulde fungere som sekretær⁶⁹ og altså trække det tungeste læs, idet han skulde gennemgå og gøre uddrag af alle indkomne sager, referere dem og lægge dem til rette for kollegiets øvrige medlemmer, koncipere forestillinger m. v., hvorfor det var naturligt at vente med oprettelsen, indtil han vendte tilbage.

Endelig skal det nævnes, at der ikke iøvrigt fra samtiden foreligger vidnesbyrd om, at det skulde være Hojer, der var »Inventor« til kollegiet⁷⁰.

Sammenfattende kan det da vist om dette punkt siges, at det Herslebske postulat om, at Hojer skulde være »Inventor til dette« ikke er rigtigt. Påstanden bygger ikke på nogen førstehåndsviden og er ikke nærmere begrundet; den lader sig ikke dokumentere, og der kan anføres flere grunde, der med vægt taler mod dens sandsynlighed.

(b) Det anføres i Herslebs indberetning, at Hojer har været informator for J. L. Holstein.

Dette er urigtigt. J. W. Schrøder⁷¹, der også var medlem af kollegiet, havde (indtil 1711) været lærer for J. L. Holstein. Derimod havde Hojer (1713—19) været lærer for Holsteins to yngre brødre: Christian Frederik Holstein og Carl Holstein⁷².

⁶⁹) H. Rordam, *Hist. Samlinger og Studier IV* (1902). 235. I Königl. Dänisches Hof- und Staats-Calender 1739, hvori kollegiets medlemmer er opført, står udfor Hojers navn: zugleich Secretarius in diesem Collegio.

⁷⁰) H. Ussing, *Kirkeforfatningen i de danske Stater II* (1786) synes at antage, at det er Christian VI, der har udkastet planen om kollegiets oprettelse.

⁷¹) Konferensråd Johan Wilhelm Schrøder; han havde til 1721 været lærer for kongen, blev s. å. medlem af Missionskollegiet og direktør for Vajsenhuset og var vist den, der foranledigede, at kongen udstedte fdg. 13/1 1736 om konfirmationen. 1733 var han medlem af kommissionen til at påkende de ortodokse præsters klager over pietisterne og 1736 medlem af kommissionen til forbedring af almueskolevæsenet.

⁷²) Christian Frederik Holstein (1699—1722) døde ung som kammerjunker hos kronprinsen; Carl Holstein (1700—63) blev senere ambassadør, oversekretær for søetaten og præsæs i Admiralitetskollegiet.

(c) Hersleb skriver, at Hojer var »Hr. Bluhmes Fætter og nære Blodsforvandte«; det er ingen skrivfejl, for senere i indberetningen tales om etatsråd Hojer og »hans Fætter Bluhme«.

Også dette er urigtigt, selvom man — som man jo gjorde det i datiden — vil strække fætterbegrebet videre end til kun at omfatte søskendebørn. Det forekommer næsten uantageligt, at Hersleb ikke skulde være bedre informeret om sin modstander Bluhmes nærmeste familieforhold. I sin i 1961 udsendte biografi af Andreas Hojer oplyser den tidligere højesteretspræsident, dr. jur. Troels G. Jørgensen, at han har ladet fhv. landsarkivar Frode Gribswad foretage en genealogisk undersøgelse for at konstatere, om der overhovedet var noget slægtskab mellem Bluhme og Hojer⁷³. Undersøgelsen gav til resultat, at der ikke kunde påvises nogen fælles ane, således at der altså intet blods-fællesskab var mellem Hojer og Bluhme, uagtet de opstigende linjer fra dem (bortset fra Bluhmes fader, der var tysk⁷⁴) i 1., 2. og 3. led og på enkelte af de 16 aner i 4. led nær har kunnet kontrolleres fuldstændigt.

(d) Videre skriver Hersleb, at Hojer »gjorde i alle Ting eet med« Bluhme. I den givne sammenhæng, umiddelbart efter at det er sagt, at Bluhme var Hojers fætter og nære blodsforvandte, kan dette kun betyde, at Hojer af usaglige grunde, nemlig alene på grund af slægtskabet, støttede Bluhme. Og i denne forstand er sætningen urigtig.

At Hojer ikke var en nikkedukke, der blot erklærede sig enig med Bluhme (der voterede før Hojer), fremgår nu også af Herslebs egen indberetning. Da han i slutningen af denne skildrer kollegiets senere, ret begivenhedsløse historie, fremhæver han som modsætning hertil den tid, da Hojer var medlem: »Men tilforn have vi været Mænd, som kunde gjøre noget, især i sal. Etatsraad Høyers Tid, som vidste at give enhver Ting sin rette Tour og sætte den i Skik«.

⁷³) Troels G. Jørgensen anf. værk. 224 noten.

⁷⁴) Rektor Christopher Bluhme stammede fra Mark Brandenburg.

Denne ytring er uforligelig med påstanden om, at Hojer blindt fulgte Bluhme; dette kunde ialtfald efter Herslebs opfattelse ikke siges at være at »give enhver Ting sin rette Tour«.

Hojer og Bluhme har vel om de allerfleste spørgsmål været enige. De havde vist begge samme grundindstilling. Men når dette er sagt, må det tilføjes: Også de øvrige medlemmer af kollegiet var enige. Skal man dømme efter kollegiets »Første Hoved-Protocoll 1737—42« var alle medlemmer i de 2 år, Hojer var medlem, enige om praktisk talt alle spørgsmål. Der var således ikke tale om, at Hojer og Bluhme stod enigt sammen om én opfattelse, medens kollegiets øvrige medlemmer havde en anden opfattelse. Hersleb kunde for så vidt lige så godt have skrevet, at Hojer altid fulgte Matthias Hviid, der var førstevoterende⁷⁵.

Når kollegiet blev hørt over en embedsbesættelse, kunde det ske, at hvert medlem afgav sin begrundede indstilling. Det var således tilfældet, da kongen ønskede forslag til besættelsen af det vakante embede som provst i Christiania. Og her var Bluhme og Hojer ikke enige, som det fremgår af kollegiets indstilling 16/6 1739 til kongen, medens derimod Hojer og Hersleb på et væsentligt punkt var af samme opfattelse. Det eneste tilfælde, hvor vi fra denne periode har mulighed for at finde særvota, viser altså, at Herslebs påstand ikke er holdbar.

(e) Grundløs er også Herslebs påstand om, at Hojer skulde nære »et particulier Had til Bisperne og de Geistlige, fordi de havde været ham imod for det Skrift: de nuptiis propinqorum og for hans danske Historie, hvor Nationen meente sig at være fornærmet«.

⁷⁵) Det er misvisende, når det hos L. N. Helveg anf. værk II. 59 hedder, at »A. Højer var gjerne den, der talte først, og til ham sluttede sig . . . Bluhme og . . . Hviid.« Der voteredes, som det fremgår af kollegiets arkiv, i følgende orden: Hviid, Bluhme, Hojer, (Schrøder), Hersleb og Holstein.

Om Hojers skrift fra 1719 om ægteskab mellem nærbeslægtede (*De nuptiis propinqorum jure divine non prohibiti*), hvori han hævdede et juridisk uangribeligt standpunkt, der faldt de ældre ortodokse teologer for bryttet, fordi de ganske misforstod skriftet, må henvises til den udførlige fremstilling i Troels G. Jørgensens anf. værk s. 38 ff. Her må det være tilstrækkeligt at nævne, dels at der ikke i kollegiets arkiv findes noget aktstykke, der kan indicere, end sige godtgøre, at Hojer skulde have ladet sig lede af et »particulair Had« til bisperne eller andre gejstlige, dels at Hojer, der ligesom sin hustru tilhørte en udpræget præsteslægt, efter alt foreliggende — herunder f. eks. hans breve og deraf, at det var ham, der (anonymt) forfattede jubilæumsskriftet til reformationsjubilæet 1736 (Kort Fremstilling af De store Velgierninger) — var et dybt religiøst menneske, der i mange af sine hverv, bl. a. i Missionskollegiet, i Vajsenhuset og i de forskellige skolekommissioner, havde et nært og frugtbart samarbejde med mange gejstlige (bl. a. Christen Worm, Erik Pontoppidan, Hersleb og Bluhme), og at der heri intet »Had« kan spores. Havde Hojer næret et sådant, vilde han iøvrigt næppe af Christian VI være blevet benyttet i den udstrækning, han blev; og han vilde næppe heller kunne regne med Holsteins velvilje. Herslebs påstand synes indlysende urimelig.

At gejstligheden eller nationen skulde have været imod Hojer for hans »danske Historie« — hvorved sigtes til hans lille lærebog »Kurtzgefaszte Dännemärckische Geschichte« (1718) — er der intet bevaret om. Dette værk vakte derimod som bekendt Holbergs vrede, fordi Hojer havde påvist, at Holberg i sin »Introduction til de evropæiske Rigers Historie« (1711) for slavisk havde fulgt Pufendorf⁷⁶. At Herslebs påstand er grundløs, må vist blive helt indlysende, når det erindres, at Hojer 1722 udnævntes til kgl. historiograf.

⁷⁶) Troels G. Jørgensen anf. værk. 27 ff., F. J. Billeskov Jansen i Politikens Dansk Litteratur Historie I (1964). 270.

Det er næppe ubeføjet at hævde, at praktisk talt alt, hvad Hersleb i sin indberetning har anført om Hojer, er urigtigt. Forhåbentlig kan den ukritiske gentagelse af disse urigtigheder herefter ophøre.

3°. Under omtalen af kollegiets sammensætning nævner Hersleb dernæst i sin redegørelse, at »Biskoppen i Sielland kunde for Skams Skyld ikke udelades«.

At Sjællands biskop ikke blev medtaget kun »for Skams Skyld« fremgår af J. L. Holsteins indstilling 20/6 1737 til kongen⁷⁷, hvori det siges, at blandt de indstillede 6 gejstlige emner⁷⁸ havde biskop Christen Worm (og Holmens provst Matthias Hviid) »den største Forfarenhed og er vel meest bequem dertil«. Det var altså på grund af sin »forfarenhed« og ikke i kraft af sit embede som Sjællands biskop, at Christen Worm blev medtaget⁷⁹.

Om Christian VIs syn på Christen Worm oplyser nogle af kongens breve til Holstein. Da denne i slutningen af september 1737 underrettede kongen om, at Worm var alvorligt syg, skrev kongen 1/10 1737: »Dass der Bischoff so schwach ist, thut uns leyd; wir haben gehofft, er solte bey disem neuen Collegio recht brilliren«⁸⁰ — og det har utvivlsomt været kongens oprigtige mening. For Christian VI var, alle hans gode egenskaber iøvrigt ufortalt, ikke en ironiker eller humorist. Andre breve fra kongen vidner om, at kongen havde fuld tillid til Worm. Worm havde været medlem af kommissionen af 1733 til påkendelse af klagerne

⁷⁷) Ledreborg 380, 2°. Indstillingen approberedes 21/6 1737, se Christian VIs brev 21/6 1737 til J. L. Holstein (H. Rørdam, Hist. Samlinger og Studier II (1896). 278).

⁷⁸) Holstein indstillede biskop Christen Worm, professor, hofpræst J. F. Reuss, professor, sognepræst ved Trinitatis kirke Chr. Langemach Leth, konsistorialråd, sognepræst ved St. Petri kirke Mathias Schreiber, hofpræst Erik Pontoppidan og Holmens provst Matthias Hviid.

⁷⁹) Christen Worm døde 4/10 1737 og nåede ikke at blive udnævnt til medlem af kollegiet, selvom kongen allerede 21/6 1737 havde approberet Holsteins indstilling herom.

⁸⁰) H. Rørdam, Hist. Samlinger og Studier II (1896). 296.

mod de pietistiske præster, og kongen ønskede ham til som kommissarius at påkende sagen mod præsten Hans Mossin, der i 1737 lå kongen meget stærkt på sinde⁸¹.

Også til Hersleb havde Christian VI tillid. Hersleb havde under Frederik IV været slotspræst på Frederiksborg og fra 1725 hofpræst; efter Frederik IVs død bevarede han — hvilket var et særsyn — den ny konges gunst og udnævntes 1731 til biskop over Akershus stift — endda med et ekstraordinært gagetilskud af 800 rdl., der udrededes af den kgl. chatolkasse. Af kongens brev 9/10 1737 til Holstein⁸² ses, at det var på kongens initiativ, at Hersleb blev Worms efterfølger som Sjællands biskop — »weil wir keinen besse- ren dazu finden können« — og kongen måtte endda overtale ham dertil og indrømme ham flere begunstigelser⁸³. At heller ikke Hersleb er medtaget kun »for Skams Skyld« turde herefter være indlysende⁸⁴.

4°. I sin indberetning fortæller Hersleb dernæst, at han, endnu inden han kom til København fra sit norske stift, kendte de øvrige medlemmers »oplagte Raad, at Hviid, da

⁸¹) Sognepræsten ved Nikolaj kirke i Kbh., mag. Hans Mossin blev ved kommissionsdom 1738 for sine angreb på kirkens to pietistiske kateketer dømt fra kaldet og idømt en betydelig mulkt. Om sagen se bl. a. Johs. Pedersen anf. st. 177 f., L. Koch anf. værk. 193 ff., Edv. Holm, anf. værk II. 657 f., Kirkehist. Saml. 3. rk. VI (1887—89). 677 ff. Mossin blev senere (1740) sognepræst til Køge og Ølsemagle menigheder, indstillet dertil af Generalkirkeinspektionskollegiet, se dettes indstilling 24/11 1740 til kongen. Kollegiet har altså ikke været så »partisk«, som det er hævdet.

⁸²) H. Rørdam, Hist. Samlinger og Studier II (1896). 297.

⁸³) Bl. a. fritagelse for dekanatet i det teologiske fakultet (men med bevarelse af de til dette knyttede indtægter), en frist på $\frac{1}{2}$ år til at ordne sine forhold og løfte om, at kaldsbrevet først skulde udstedes efter nytår, for at Hersleb kunde få sit nådensår i Akershus stift, se P. G. Lindhardt anf. værk I. 338.

⁸⁴) Hersleb har muligt troet, fordi han indsattes som medlem efter Chr. Worms død, at Sjællands biskop altid ex officio skulde være medlem. Dette blev ganske vist reglen (Hersleb efterfulgtes i kollegiet af Harboe og Balle), men var intetsteds foreskrevet og ej heller i sin tid indstillet af Holstein.

der blev sagt, at jeg holdt god Orden og Skik i Aggershuus Stift, og vilde nok gjøre ligesaa her, havde svaret: Ja! lad ham kun komme her, vi skal i Kirke-Inspectionen nok holde ham saa varm, at han ikke mange Spring skal gjøre. Og dette kunde Hviid, een af mine underhavende Præster og Subalterne sige!«

Det er vanskeligt at frigøre sig for den opfattelse, at fantasien her er løbet af med den lige så temperamentsfulde som selvfølende biskop. Hvad her refereres er jo rygter, mere eller mindre løs snak, der af anonyme kilder er kolporteret til Norge fra København.

Hvad der objektivt foreligger er dette, at kollegiet, da det var bestemt, at Hersleb skulde være medlem af kollegiet, sendte ham et venligt lykønskende brev. Herpå svarede Hersleb 7/12 1737⁸⁵. Han giver i sit svar udtryk for glæde over kongens »saa gudelige Intention . . . hvor ved med tiden og Guds bistand megen forbedring i Guds Kirke haabis, og mangis pia desideria⁸⁶ opfyldis«, og for sin egen uværdighed og udygtighed. Selv med videst mulig hensyntagen til tidens baslemaner tør det vist siges, at Hersleb på dette tidspunkt intet principielt havde imod Generalkirkeinspektionskollegiet eller dets medlemmer.

Det må da være efter 7/12 1737, at Hersleb har hørt snakken om, hvad Hviid — eventuelt — har sagt. At Hviid skulde have kritiseret Herslebs »god Orden og Skik« lyder ikke sandsynligt; Matthias Hviid var selv tilhænger heraf. Men at gisne om, hvad Hviid eventuelt har sagt, hvis han da overhovedet har sagt noget, er nytteløst. At der om pietisterne kolporteredes adskillige rygter er bekendt. Det fremgår bl. a. af det anonyme velkomstdigt, der var skrevet »af en Pietistfjende af første Skuffe, og paa saadanne

⁸⁵) Kirkehist. Saml. 4. rk. III (1893—95). 488 ff.

⁸⁶) Er titlen på et 1627 udgivet skrift af den belgiske jesuit Herman Hugo, men udtrykket blev særlig kendt, efter at Spener havde benyttet det som titel på sit skrift fra 1675.

var der ingen Mangel i hin Tid⁸⁷, til Hersleb »i Forfølgelses Tiid i April Maaned 1738« (efter dommen over Hans Mossin), altså i de dage, da Hersleb kom til København for at overtage sit nye embede. Heri sigtes Hviid bl. a. for at have bestukket Bluhme for at opnå sit embede. At Hviid ikke har udtalt sig som anført af Hersleb indiceres af hans udførlige votum af 2/1 1740 om Herslebs forestilling 8/12 1739 til kongen om en forordning til hindrelse af de ved konfirmationen opståede misbrug. I slutningen af sit indlæg ønsker Hviid at understrege, »at jeg ikke har taget Pennen af mig self, men efter Befaling, at jeg ikke, skiønt jeg er Præst, har skrevet som Præst, men som Membrum af Gen. K. Inspectionen, og endelig at jeg ved Guds forunderlige Forsiun og Deres Majestæts høykongelige Naade fremfor nogen anden i Gen: K: Inspectionen, ja frem for nogen i heele Geistligheden i Kiøbenhavn, er kommen i saa vanskelige Omstændigheder, at da jeg er baade Præst og Gen: Kirke-Inspector kand det lættelig tildrage sig, at naar jeg som Gen: K: Inspector skal tale og skrive det, jeg er Gud, Kongen, mit Embede, min Samvittighed og Guds Kirke pligtig, at jeg da som Præst kand mod mit Ønske og Intention blive ubehagelig for Bispen som min Superieur, hvilket enhver Inferieur billig meget undseer sig for . . . «

Og i denne forbindelse må det være berettiget at fremholde, at Hersleb vel holdt »god Orden og Skik«, men at han udøvede sin myndighed på en ret håndfast måde. Hans forslag om, at det skulde være en pligt ved ejendoms-overtagelse at anskaffe en bibel, og at læsekundskab og kristendomskundskab skulde være ægteskabsbetingelser tyder herpå⁸⁸. At en degn begik selvmord to dage før Hersleb ventedes på visitats taler i samme retning⁸⁹. Og Helveg

⁸⁷) Kirkehist. Saml. 4. rk. 111 (1893—95). 801 ff.

⁸⁸) Troels G. Jørgensen anf. værk. 214, 222.

⁸⁹) Edv. Holm anf. værk II. 629, Johs. Pedersen anf. st. 213.

taler om, at Hersleb kunde »slet ikke finde sig i de mange Ophævelser, der bleve gjorte med Separatister og Sær-sindede, som Kongen og Kollegiets Medlemmer tog saa lempeligt paa, medens han altid havde sine Raad paa rede Haand — Mulcter, Pisk, Tugthus o. desl.⁹⁰.« Hviid — og de andre medlemmer af kollegiet — var vistnok gjort af et blidere stof end Hersleb.

5°. Hersleb skriver derefter:

»Til Secretairer bleve udnævnedes Jessen, nu Cancellie-raad og membrum i Kirke-Inspectionen, den Etatsraad Høyer havde opfødt og fremdraget, og Ambders, Etatsr. Høyers Hustrues Broder. Men endskiøndt disse 2de vare Secretairer og fik strax Gage derfor, saa kom de dog aldrig tilsyne; thi saalænge Etatsr. Høyer levede, førte han aleene Protocollen i Collegio, under Navn, at det var et saa hel-ligt Collegium, at slige unge Mennesker ei kunde betros at være tilstede, men egentlig, for at intet skulde komme i Protocollen, uden det, og saaledes, som han vilde. Efter Etatsr. Høyers Død [1739] førte Jessen Protocollen og fører den endnu, da han er Membrum og har Votum. Den anden Secretair Ambders, som og har Løn, og er bleven Cancellieraad, have vi aldrig seet i 9 Aar i Collegio uden en Tid lang, da Jessen var syg.«

Det citerede indeholder noget, der er rigtigt, mere, der er forkert — og endelig nogle insinuationer, der er ube-føjede.

De nævnte to sekretærer var ikke så unge, som Hersleb foregiver. Nicolaus Bernhard Ambders var, da han blev skriver ved kollegiet, 36 år gammel, og Erik Johan Jessen vistnok en del ældre. Den sidste blev af Holstein 20/6 1737⁹¹ indstillet til at være skriver ved kollegiet med titel af kancellist ved Danske Kancelli, hvilken indstilling appro-

⁹⁰) L. N. Helveg anf. værk II. 67.

⁹¹) Ledreborg 380, 2°, hvoraf fremgår, at Jessen da var »udj bog-holderen Balches comptoir.«

beredes. Udgifterne til lønning, skrivematerialer og andre småudgifter var 200 rdl. årlig, hvilket vel vil sige, at Jessens løn har andraget ca. 150 rdl. årlig. Ambders blev først to år senere ansat som skriver ved kollegiet (17/1 1739)⁹², altså kort før Hojers død (28/8 s. å.). På Holsteins indstilling blev der tillagt bl. a. de to nævnte skrivere sekretærs karakter ved kgl. resolution 19/6 1739 — »weil Er sie lobet, dasz sie fleissig sind«, skriver Christian VI 14/6 s. å. til Holstein⁹³ — men først fra 1747 var Ambders virkelig sekretær⁹⁴. Jessen blev 21/5 1745 medlem af kollegiet og fungerede som dettes sekretær; han udnævntes 15/4 1768 til etatsråd. Andetsteds i sin beretning taler Hersleb med anerkendelse om Jessens dygtighed⁹⁵. Om Jessens forhold til Hojer vides ikke meget; på et brev fra 1739 til ham med beretning om Hojers sidste tid og død har han skrevet: »Letzte Krankheit und Absterben meines groszen und theuren Gönners den nunmehr sehl. Herrn Etat: Rath: Andreas Hojer«⁹⁶. Ambders, der var broder til Hojers hustru, udnævntes 11/1 1754 til justitsråd.

At Hersleb ikke har bemærket de to skrivers eksistens er mærkeligt. Af kollegiets kopibøger fremgår, at flere breve er udgået fra kollegiet som underhåndsskrivelser i Jessens navn⁹⁷. Også Ambders har, omend i mindre omfang, skrevet breve i kollegiets navn⁹⁸.

⁹²) G. N. Kringelbach, Den civile Centraladministrations Embeds-etat 1660—1848 (Meddelelser fra Det kgl. Gehjemearkiv 1886—88) (1889). 272.

⁹³) H. Rørdam, Hist. Samlinger og Studier II (1896). 434.

⁹⁴) G. N. Kringelbach anf. værk. 272.

⁹⁵) Det siges, at han »virkelig er habil, duelig og værd en god civil Betiening, om hand end ikke kunde være qualificeret nok til at være en Directeur over Guds Kirke og alle Geistlige i 2de Konge-Riger«, se Theologisk Bibliothek V (1813). 179.

⁹⁶) H. Rørdam, Hist. Samlinger og Studier I (1891). 513.

⁹⁷) Se skrivelser 18/6, 13/8, 3/9 1740; 27/5, 1/6, 29/7, 16/12 1741; 28/4, 24/8, 27/10 1742; 6/7, 14/9 1743; 11/1, 20/6 1744; 22/5, 27/2, 9/7 1745; 19/10 og 10/12 1746.

⁹⁸) Se f. eks. skrivelser 14/7, 4/8 1742; 7/10 og 4/11 1745 (under sidstnævnte dato tre breve).

Selvom det var Hojer, der i kollegiets møder førte protokollen, var der selvfølgelig, hvad Hersleb ikke kan have været uvidende om, meget andet skrivearbejde: Kopibøgernes og journalernes førelse; afskrift af de dokumenter, der sendtes i cirkulation; renskrivning af de mangfoldige udgåede breve o. m. a., som Hojer naturligvis ikke kunde befatte sig med. At de to skrivere herfor har oppebåret løn — i modsætning til Hersleb og de øvrige kollegie-medlemmer — har øjensynligt ærgret ham, siden han i det oven citerede to gange hæfter sig ved denne selvfølgelighed. At Hersleb var særdeles pengekræver foreligger der flere vidnesbyrd om⁹⁹.

Insinuationen om, at Hojer kun førte protokollen for at sikre sig, at der deri kun blev indført, hvad han ønskede, er åbenlys urimelig. I protokollen refereres de indkomne sager og ud for disse antegnes i marginen kollegiets resolution, hvorefter protokollen blev underskrevet af samtlige tilstedeværende. At Hojer som den øvede jurist har foretrukket selv at tilrettelægge sagerne er naturligt; et mindre klart hoved kunde let af de ofte særdeles omfattende memorialer, der indløb til kollegiet, have fremdraget irrelevante ting. Men der bestod ingen mulighed for at føre protokollen på illoyal måde. De øvrige medlemmer så jo protokollen, inden de underskrev, og havde de fundet noget af udsætte på referat eller resolution, havde de selv sagt kunnet få deres afvigende opfattelse tilført protokollen. Hersleb nævner selv i en anden sammenhæng udtryk-

⁹⁹) Jf. det ovenfor anførte om, at han betingede sig ekstra 800 rdl. årlig for at ovetage Akershus stift og om hans vægring ved at indbetale en skyldig afgift til Missionskollegiet. At han var økonomisk interesseret i det Vestindisk-Guinesiske Compagni og Det Asiatiske Compagni og derfor foranledigede reskriptet 15/5 1750, hvorefter det tillodes at udlåne penge af offentlige midler (herunder stiftsmidler) til disse foretagender, der da trængte til kredit, er omtalt af G. L. Baden, Kong Frederik den Femtes Regjerings Aarbog (1832). 64. P. G. Lindhardt anf. værk I. 200 taler rent ud om »Herslebs ømme punkt: hans pengekrævhed.«

keligt, at han kunde få særvota tilført protokollen. Insi-
nationen er altså allerede efter hans egen fremstilling
grundløs.

6°. Hersleb beklager sig i sin indberetning over, at der
altid var 3 stemmer imod ham — nemlig Hviid, Bluhme
og Hojer¹⁰⁰ — og at Holstein som kollegiets præses ikke
voterede. »Naar jeg var af ulige Mening«, skriver han,
»fremstillede mine Raisons, og vilde ikke underskrive, blev
det mig indbildet, at i Collegier underskrive alle, enten de
ere af samme Mening eller ikke, thi det var nok, naar man
i Protocollen havde meldet sit Sentiment, hvilket jeg ogsaa
i de første Aar troede, og virkeligen underskrev adskillige
Forestillinger, som jeg var ganske discrepant fra; men
siden, da jeg lod mig bedre underrette, og kunde selv be-
gribe, at det var ei ret, og vilde ikke underskrive adskil-
lige Ting, da mærkede jeg en Forlegenhed, at Tingen blev
liggende, opsat een Session efter en anden, for at overtale
mig til Underskrivelse, ja jeg mærkede, at naar jeg plat
ikke vilde underskrive, da gik Sagen enten reent tilbage,
eller og den blev expederet, naar jeg var reist bort paa
mine Visitatser, hvoraf jeg sluttede, at min Underskrivelse
var dem magtpaaliggende.« Og han afmaler klagende sin
ynkværdige stilling: »Mit votum var aldeles ugyldigt, og
jeg, som oftest, var der for et Null, ikkun chagrineerte og
tærede mig selv.« Senere i indberetningen klager han påny:
»jeg har kun eet Votum, og at det er som et Null«, og han
fremhæver atter, at han i kollegiet »havde saa megen
Chagrin, og hvor der skete Ting, som Gud skulde bevare
mig fra at samtykke.«

Det citerede afslører for det første, at Hersleb har været
ganske ukyndig med hensyn til kollegial forretningsgang.
Allerede af den grund må han for de øvrige medlemmer
have været temmelig uhåndterlig og noget af en belastning.

¹⁰⁰⁾ J. W. Schrøder var svagelig og mødte sjældent; han gav møde
sidste gang 3/6 1738, 1739 blev han umyndiggjort, og 1741 døde han.

Det var i kollegier almindeligt, at alle underskrev forestillinger m. v., uanset om de var enige i den ved flertal truffne beslutning eller ikke. Dette var f. eks. for Danske Kancellis vedkommende fastslået ved instruksen 11/12 1730, hvor det hedder: »men skulde nogen Sag forefalde, hvori ei alle Assessorer kunde blive enige, kan det være Dissentienterne tilladt, deres Tanker i *Protocollen* at lade indføre, paa det samme i Conseillet tilligemed de Øvriges Sentiment kan blive refereret«. Heraf fremgår jo modsætningsvis, at dissensen ikke må fremgå af kancelliets udgåede breve¹⁰¹. At det samme gjaldt Generalkirkeinspektionskollegiet kan ikke være tvivlsomt.

Det fremgår bl. a. af protokollatet af kollegiets møde 4/2 1738, hvor det hedder: »Bleff efter hans Majestæts . . . sidste Gang tilkiendegifne Befaling delibereret, hvem der kunde eragtes bequem til det vacante Biskops Embede i Aarhus . . ., hvor om enhver af G. K. J. Collegii Membris for sig neffnde, hvem de meente dertil at kunne proponeris, og siden foreenede sig om *en fælles* allerunderdanigst Forestilling derom.«

At samtlige kollegiets medlemmer skulde underskrive forestillingerne til kongen var udtrykkeligt påbudt ved instruksens § 20, som Hersleb øjensynlig helt har glemt¹⁰². Netop på grund af denne pligt er det egentlig ikke så underligt, at kollegiets andre medlemmer har søgt at formå Hersleb til at underskrive, således som han var forpligtet til. At deres reaktion ifølge Hersleb kun var »en Forlegenhed« taler til deres ros.

Hvad Hersleb udvikler om kollegial praksis er således helt misforstået — skønt han angående dette emne havde

¹⁰¹) Om Frederik VIs reaktion i 1817 overfor A. S. Ørsted, fordi denne ikke havde medunderskrevet kommissoriet af 25/6 1817 se Troels G. Jørgensen, Anders Sandoe Ørsted (1957). 80 f.

¹⁰²) Det hedder i instruksens § 20: »Hvad de . . . Os . . . allerunderdanigst forestille, derom have de *samtlig* under deres Henders Underskrift til Os directe allerunderdanigst at referere.«

kunnet lade sig belære af to så kyndige som Danske Kancellis chef (Holstein) og rigets generalprokurør (Hojer). Det samme gælder hans anbringende om, at præses (Holstein) ikke voterede. Dette er ganske urigtigt. Det ses f. eks. af indstillingerne 16/6 1739 angående besættelsen af provsteembedet i Christiania og af indstillingen 28/1 1740 angående Herslebs forestilling om de ved konfirmationen opkomne misbrug, at også præses afgav stemme og stillede forslag. Det samme fremgår af kollegiets Hoved Protocoll. Ved mødet 10/9 1739 drøftedes, om embedet som compastor i Store Magleby skulde bibeholdes som sådant eller erstattes med et residerende kapellani. Matthias Hviid og Bluhme stemte for det første, Hersleb for det sidste. Holstein udtalte, »at ihvorvel hand i allmindelighed var af den Tanke, at det i saadan Tilfælde var best at sætte en dygtig Capellan heller end en Compastor, saa dog siden Hr. Consist. R. Hviid, der best kiendte Meenigheden, con-testerede, at en Compastor paa dette Stæd var bedre en[d] en Capellan, saa bifaldt han sammes Tanker, helst der allerede har været en Compastor«¹⁰³.

Men hele det billede, Hersleb her aftegner: At han står ene mand overfor og i konstant modsætning til det øvrige kollegium, et billede, som eftertiden uden efterprøvelse har akcepteret¹⁰⁴, er ganske fortegnet. Dels kan det ikke påvises, at Hersleb altid har været i mindretal, dels fremgår det af arkivalierne, at han i mange henseender har ydet en positiv og særdeles aktiv indsats indenfor kollegiet, og at flere af dettes foranstaltninger netop skyldes hans initiativ eller medvirken. Den disharmoni, som Hersleb omtaler i sin indberetning, har ikke efterladt sig spor i kollegiets protokoller eller breve; tværtimod findes her talrige

¹⁰³) Matthias Hviid havde 1725—35 været hjælpepræst ved den hollandske menighed i Store Magleby.

¹⁰⁴) Se f. eks. Edv. Hom anf. værk II. 637, H. Rørdam i Kirkeleksikon for Norden II (1904). 898, Bjørn Kornerup i Dansk biogr. Leksikon X (1936). 171.

vidnesbyrd om fuldkommen enighed mellem Hersleb og de øvrige medlemmer af kollegiet.

Kollegiets »Første Hoved Protocoll« oplyser¹⁰⁵, så vidt ses, kun om 2 (to) tilfælde, hvor der ikke har været énstemmighed indenfor kollegiet. Det ene tilfælde er forhandlingen i mødet 28/1 1740, hvor det hedder, at der blev »per plurima vota« givet professor Langemach Leth tilladelse til at trykke en fra tysk oversat bog. I mødet deltog Holstein, Hersleb, Stöcken¹⁰⁶, Bluhme og Hviid. Det nævnes ikke, hvem der var imod afgørelsen, men det kan dog ses at have været Hersleb. Det andet tilfælde, hvor Hersleb var i mindretal, er det ovenfor omtalte møde 16/9 1739 angående spørgsmålet om kompastoratet ved Store Magleby menighed. Hertil kommer så — hvilket ikke fremgår af forhandlingsprotokollen — at de øvrige medlemmer ikke var enige med Hersleb i hans forestilling til kongen af 8/12 1738 angående de ved konfirmationen opkomne misbrug. Denne sag skal nedenfor i en anden sammenhæng omtales.

Andre tilfælde end de nævnte ses ikke indført i protokollen. Skal man tro denne, der er underskrevet også af Hersleb, har de tilfælde, hvor han har været dissenterende, været yderst få og har ikke angået principielle eller væsentligere spørgsmål. Har han stadig været i mindretal, har han ialtfald ikke ønsket at gøre brug af den ret, som han i sin redegørelse selv erkender at have, til at fordre sin afvigende opfattelse tilført protokollen. Og mon ikke en mand af Herslebs støbning vilde afgive dissens, hvis han var uenig med fletallet? Det kan her nævnes, at han i skr. 9/4 1744 til kollegiet angående separatisterne bl. a. skriver:

»Jeg beder derfor underdanig og tjenstlig, at dersom de øfrige Herrer General Kircke Inspectores skulde være af

¹⁰⁵) Protokollen for årene 1742—48 har ikke kunnet gennemgås, da den er til indbinding i RA.

¹⁰⁶) Etatsråd, senere (1760) gehejmeråd Christian Stöcken blev 14/2 1739 efter Hojers død udnævnt til medlem af Generalkirkeinspektionskollegiet.

andre tancker, at da mit forhen indgifne¹⁰⁷ tilligemed Deres Forestilling maatte in extenso til Hans Kongelige Majestæt indsendes, paa det jeg baade i min Samvittighed kand være rolig, at hafve gjort det, jeg effter mit begreb har meent mig pligtig, saa og være uden ansvar, om noget værre skulde paafølge¹⁰⁸.

Dette blev imidlertid ikke nødvendigt, da der opnåedes enighed i kollegiet.

Dernæst viser såvel protokollerne som de udgåede breve, at Hersleb har været et meget virksomt medlem af kollegiet, og at flere sager skyldes hans initiativ. At referere nogle af de mange sager, hvor Herslebs medvirken er påviselig, og derved dokumentere, at den fremstilling, indberetningen giver af hans stilling indenfor kollegiet, er urigtig, vil ikke være muligt indenfor en tidsskriftsartikels rammer. Her kan det blot fastslås, at en gennemgang af kollegiets arkiv har vist, at Herslebs virke i kollegiet ikke har været passivt og betydningsløst, som det foregives. Hersleb har ikke været »bare et Null«, der kun sad og »chagrineerte« sig, men han har tværtimod med energi og dygtighed deltaget i løsningen af en lang række sager. Ikke blot i sager, der vedrørte hans eget stift eller Norge — Hersleb bevarede gennem alle årene en levende interesse for norske kirke- og skoleforhold — men også i sager fra andre stifter og ved de forskellige opgaver af almen art spores Herslebs initiativ og medvirken. Forordningen af 2/9 1745, der forbød præsterne at konfirmere unge, der var gravide, tidligere end ellers, skyldes Herslebs initiativ¹⁰⁹, og på lovgivningen om separatisterne — anordningen 20/11 1744, forordningen 29/1 1745 og reskriptet 5/3 1745 — har han haft en afgørende indflydelse¹¹⁰. Desuden har Hersleb ved flere lejligheder søgt kollegiets »consilium« i sager, hvor han var i tvivl¹¹¹, hvilket

¹⁰⁷) Herslebs betækning 5/8 1743.

¹⁰⁸) RA. Gen. Kirke Insp. Koll. Diverse sager 1714—65. Nr. 18a.

¹⁰⁹) Se kollegiets indstilling til kongen 12/8 1745.

¹¹⁰) RA. Gen. Kirke Insp. Koll. Diverse sager 1714—65. Nr. 18a.

¹¹¹) Se f. eks. kollegiets skr. 12/4 1740 og 14/12 1741 til Hersleb.

ikke synes foreneligt med den skildring, indberetningen giver af hans forhold til kollegiet og dets medlemmer. Efter det, vi ved om Hersleb, var det vel at vente, at han, hvis påstandene i indberetningen havde været rigtige, havde søgt fritagelse for at være medlem af kollegiet eller var udeblevet fra dets møder, når han intet kunde udrette dér. Men dette har Hersleb ikke gjort; han har flittigt deltaget i møderne, han har i tvivlstilfælde rådspurgt kollegerne, og han har med myndighed og nidkærhed varetaget de pligter, der påhvilede ham. Kollegiets arkiv viser os Hersleb som den dygtige, flittige og samvittighedsfulde administrator, der vågent og interesseret fulgte med i alt, hvad der angik kirken og dens tarv. Og kollegiets aktstykker tegner et mere sympatisk billede af Hersleb end det, der dannes efter læsningen af den anonyme indberetning med alle dens mange og grove fejl, dens ensidighed og alt for voldsomme sprog. Men på dette sted skal blot fastslås det, der er af betydning for nærværende undersøgelse: At de bevarede arkivalier viser, at det i indberetningen anførte om forholdet mellem Hersleb og kollegiets øvrige medlemmer, ikke er i overensstemmelse med de faktiske forhold¹¹².

7°. Derefter hedder det i den Herslebske indberetning:

»General-Kirke-Inspectionen havde ventet, at til alle geistlige Embeder af dem skulde gøres Forslag, og derfor, i følge Instructionen er idelig talt om et Seminario af et vist Antal, hvoraf baade Kongen og andre Patroner skulde tage Præster, og ingen der udenfor. Jeg har stedse været derimod, og viist Umueligheden, Ubilligheden og Urime-ligheden . . . Derfor er det Forslag om Seminario, hvor

¹¹²⁾ Illustrerende til oplysning om Herslebs virksomhed og hans forhold til kollegiets øvrige medlemmer er f. eks. kollegiets skr. 4/12 1738, 6/9 1739, 12/11 1739, 12/4 1740, 1/9 1740, 22/9 1740, 14/12 1741, 29/8 1743, 5/9 1743, 19/9 1743, 19/9 1743, 30/4 1744, 13/8 1744, 6/5 1745, 21/10 1745, 23/12 1745 og 20/10 1746. Jf. forhandlingen i kollegiets møde 15/9 1740.

ofte det er begyndt, dog endnu intet blevet af, fordi jeg har sagt, at naar de gjorde Forslag derom, saa gav jeg min allerunderdanigste Betænkning tvertimod.«

Det forekommer mindre vel betænkt, at Hersleb, der i det umiddelbart foregående har klaget over, at han kun var »et Null«, hvis »votum var aldeles ugyldigt«, nu kan berette, at han desuagtet har kunnet hindre kollegiets majoritet i at gennemføre, hvad den ønskede. Lignende logiske brist findes iøvrigt flere andre steder i indberetningen, der ikke er udarbejdet med fornøden omtanke. Derfor kunde man vel have ventet, at eftertiden havde stillet sig noget mere kritisk overfor indberetningens forskellige asserta og ialtfald havde undladt på grundlag af den alene at opbygge en falsk tradition om Generalkirkeinspektionskollegiet.

Ved et seminarium forstås her en fortegnelse over teologiske kandidater, der skønnes egnede til at komme i betragtning ved besættelse af gejstlige embeder, således at den besættende myndighed ved indtrædende vakance straks har emner at vælge imellem. Det er forudsat i instruksens § 8, at kollegiet skulde udarbejde sådanne fortegnelser, og i kollegiets møde 11/11 1738 omtales, at kongen presser på med denne sag. Det vilde derfor næppe nytte Hersleb noget, hvis han på trods af kongens ønske vilde indgive sin »allerunderdanigste Betænkning tvertimod«. Iøvrigt ses det ikke af kollegiets forhandlingsprotokol, at spørgsmålet »idelig« har været til behandling.

Den tanke at oprette et sådant seminarium var ikke, som det vist almindeligt antages, nogen nydannelse. Ialtfald skriver L. Koch,¹¹³ at blandt »de reformer, der druknede i betænkninger og betænkeligheder« i Generalkirkeinspektionskollegiet var også »tanken om oprettelse af et seminarium theologicum, det vil sige: en fortegnelse over værdige og fromme studenter.« Tanken var ikke ny. Den havde

¹¹³) Kirkehist. Saml. 3. rk. V (1884—86). 641.

allerede da været praktiseret gennem flere år. Fdg. 1/8 1707 om examinibus og vocation til Præste-Embeder i Danmark og Norge indeholdt således i §§ 4 og 5 forskrifter om førelse af »et Seminarium hvoraf efter Haanden kan tages de, som til Præste-Embeder skal voceres«. Det teologiske fakultet skulde hver 3. måned indsende kopi af en fortegnelse over de egnede; desuden skulde hver biskop i sit stift og hver provst i sit herred føre fortegnelse over dem, der hørte til dette seminarium, og som opholdt sig henholdsvis i stiftet eller herredet. Reglen opretholdtes ved fdg. 2/11 1736 angående attester, som professores theologicæ og biskopperne i Danmark og Norge årlig skal indsende til Danske Kancelli over »deres Lærdom og Levnet, som søge at blive befordrede til ledig vordende Prædikeembeder, paa det Meenigheden kan forsynes med Lærere, der hverken er vildfarende i Lærdom eller forargelig i Liv og Omgiengelse.« Hersleb har da også — som han iøvrigt selv nævner andetsteds i sin indberetning — udarbejdet lister over gejstlige i Akershus stift, der efter hans skøn fortjener at komme i embede eller befordres til bedre kald, og P. G. Lindhardt oplyser, at Hersleb i Norge har efterladt sig en særlig pakke med lister over egnede studenter¹¹⁴. Det vides, at Hersleb også senere har udarbejdet sådanne lister. Der er bevaret en sådan fra 1752 — og heri karakteriserer han listerne som »Hans kgl. Majestæts høystpriiselige Intention.«¹¹⁵

Der synes herefter intet indhold at være i Herslebs påstande om dette spørgsmål. Det kan ialtfald ikke have været det principielle: udarbejdelsen af seminarium, han kan have reageret imod. Derimod kan han muligt have noget at indvende imod de spørgsmål, der skulde besvares — i kollegiets arkiv findes et læg med enkelte udkast hertil — eller han kan have ment, at det var vanskeligt eller ugørligt for kollegiets medlemmer at blive enige om, hvem der skulde opføres i seminariet. Noget nærmere om, hvilke

¹¹⁴) P. G. Lindhardt anf. værk I. 291 f.

¹¹⁵) Kirkehist. Saml. 3. rk. V (1884—86). 641 f.

eventuelle uoverensstemmelser, der bestod, kan ikke oplyses, da protokollen og kopibøgerne intet indeholder herom. At Hersleb efter § 8 i kollegiets instruks har haft pligt til at medvirke til oprettelsen af et seminarium kan derimod ikke bestrides.

8°. I tilslutning til bemærkningerne om dette seminarium skriver Hersleb:

»Men hvorledes det vil gaae til med saadant Seminario, det have vi havt Prøve af, ved de faa Leiligheder, naar Hs. kgl. Majestæt, dog sjelden, har befalet Gen. Kirke-Inspectionen at gjøre Forslag til visse betydeligere Stationer, da plurima vota alle de 3de Samdrægtige altid have udgiort Sagen, og saaledes er Hygom blevet Biskop i Aarhuus, som lidet eller intet bestiller; en god, men eenfoldig, og ved Svaghed og Hypochondria fast uduelig Mand [Hans Adolph Brorson] blevet Biskop i Ribe; Gerner blevet Stiftsprovst i Kjøbenhavn, skjønt jeg, som hans forrige Biskop kjendte ham og advarede dem, at han intet mindre var skikket til, men han har holdt sig til Partiet, og nu er gandske hernhutisk; en Paludan Stifts Provst i Christiania, en god ærlig Mand, men overmaade ulærd, paa det Sted, hvor, for de mange Separatister, Anabaptister og Hernhuter, behøvedes en erfaren, klog og forsigtig Mand, hvilket jeg bevægeligen erindrede om. Strax efterat den kongelige Ordre var udkommet, at Studenter, som begaae Leiermaal, ikke lettelig skulde beforders, men de, som besvangrede dem, de havde under Information, aldrig skulde beforders til geistligt Brød¹¹⁶, vilde de 3 Vota med Gevalt have en personel

¹¹⁶) Reskript 9/5 1738. Ifl. dettes § 2 kunde oprejsning for lejermålsforseelse herefter ikke gives nogen, »der har besøvet den, ham som Informator, Skoleholder, Cathecheta eller i andre Maader til Underviisning har været betroet, enten hun maatte være af rige eller fattige Folk, og enten de siden komme tilsammen i Ægteskab eller ikke.« Til grund for reskriptet lå kollegiets indstilling 16/4 1738, jf. Troels G. Jørgensen anf. værk. 231 f. Ved fdg. 9/7 1745 skærpedes straffen betydeligt for informatorer, der begik lejermål med de dem til undervisning anbetroede pige-

Capellan, Ole Tidemann, som just havde begaaet det sidste Crimen, til Stifts Provst i Christiania, hvor hans Forargelse var bekendt, men da jeg forsikkrede at ville forestille Hs. kongel: Majestæt, hvordan Kirke-Inspectionen vilde, ligesom af Desein, overtræde kongel: Befalinger, saa lode de det Desein falde; men Ole Tidemann blev dog forflyttet til Bergen og fik Expectance paa et Pastorat i Bergens Bye.»

Det er ualmindelig uheldige eksempler, Hersleb har valgt. Hans angivelser er så urigtige, at man kommer i alvorlig tvivl om, hvorvidt dette virkelig kan være forfattet af Hersleb. Det forekommer uantageligt, at han i alle de nævnte tilfælde skulde have glemt de faktiske forhold, der er helt anderledes end han fremstiller dem.

De enkelte forhold skal gennemgås her:

(a) Ole Tidemann¹¹⁷. Af kollegiets arkiv fremgår, at kongen gennem Holstein lod sige, at han ønskede, at kollegiet skulde »bringe nogle dygtige Subjecter i Forslag, som Collegiet kunde eragte at være beqvem til det vacante Dom Provstie og Sogne-Kald ved Dom-Kirken i Christiania igien at beklæde, samt at Vi skulle indhente all den tilforladelig Efterretning, som kunde erholdes om Capellanen Tideman i Laurvig, Præsten Stockemarck paa Grævskabet Wedellsborg i Fyen og Præsten Nicolaus Wedel i Jylland, for allerunderdanigst at rapportere Eders Majestæt om nogen af dem til det vacante Kald i Christiania eller ved

børn. Foruden den i D. L. 6-13-10 befalede straf skulde manden, hvis han ikke blev benådet af den besvangredes forældre, værge eller nærmeste slægt og ægtede hende med hendes vilje og samtykke, indsættes i nærmeste fæstning til at arbejde i jern på livstid.

¹¹⁷) Ole Tidemann måtte 1732 i al hast gifte sig med præsten Chr. Calundans 13årige datter, hvis lærer han var. Han søgte og fik kgl. oprejsning og ordineredes 1735 til kapellan, blev 1741 sognepræst i Laurvig, 1745 øverste kapellan ved Nykirke i Bergen, 1747 stiftsprovst sst., 1755 vicebiskop og 1757 virkelig biskop sst., 1760 dr. theol. og 1762 biskop i Kristianssand. Om Herslebs bedømmelse af Tidemann se P. G. Lindhardt anf. værk I. 327.

en anden forefaldende Leilighed med formodentlig Frugt og Nytte kunde være at employere.«

Når kollegiet beskæftigede sig med daværende kapellan Ole Tidemann, var det altså, fordi kongen ønskede oplysninger om ham, der endda er nævnt først som emne til stillingen som stiftsprovst i Christiania. Det samme fremgår af Christian VI's brev 28/4 1739 til J. L. Holstein¹¹⁸, hvor det hedder: »Zugleich sehen wir gern, dass das Collegium sich erkundige nach nachgesetzte Männer, was von selben sey, und ob sie zu dieser Vacance oder andern dergleichen zu gebrauchen sind, als erstlich der Capellan Tideman in Lavrwigen, zweytens Stockemarek aus Fünen, welchen wir selber gehört haben, und drittens Nicolaus Wedel, ein Vetter von Wedel in Friedrichsborg, soll in Jütland Prediger sein.«

Herefter kan det ikke undre, at kollegiet i sin indstilling til kongen af 16/6 1739 også omtaler Ole Tidemann.

Kollegiets indstilling til kongen er ikke en énstemmig kollegial indstilling; hvert medlem — og også præses — afgav sin begrundede indstilling.

Førstevoterende, Holmens provst, Matthias Hviid, nævner først Tidemann som nr. 4. Han fremhæver, at imod ham kan tale dels hans unge alder (»omtrent 30 Aar«), dels og navnlig at han, »førend hand kom til Sandheds Erkiendelse, medens hand var Student, besvangrede hand et Fruentimmer, som nu er hans Hustrue.« Alligevel indstiller Hviid Tidemann til embedet som stiftsprovst og gør udførligt rede for sit standpunkt.

Bluhme, der er næste voterende, omtaler i sin indstilling først daværende stiftsprovst i Ribe Hans Adolph Brorson, konrektor Hans Hammer i Århus, præsterne Stockemarek, Nikolaj Vedel og Gunder Wegerslev. Derefter hedder det, at han vilde »fast præferere Tidemann . . . om ikke et Feil-

¹¹⁸) H. Rørdam, Hist. Samlinger og Studier II (1886). 437. Af dette brev fremgår iøvrigt, at Hersleb havde søgt at formå Christian VI til at udnævne sin svoger til det ledige provsteembede.

trin, som hand har begaaet i Begyndelsen af hans Egteskab, kunde gjøre ham anstødelig for Guds Meenighed i Christiania.«

Andreas Hojer tager i sin indstilling først standpunkt til de tre af kongen nævnte emner og omtaler dernæst andre, som han mener kan komme i betragtning. Om Tidemann, der nævnes som nr. 3, skriver han:

»Capellanen Tidemand i Laurwig har en saa stor og almindelig Berømmelse af alle Retsindige, som kiende ham, at hand med Tiden kand ansees for en af de beste Lærere i Norge, i hvad Embede Gud og Eders Majestæt ham med Tid effter anden vil betroe. Allerhelst om det skeer Trappeviis, saa at hand faar Tiid i et Embede effter det andet at forhverve sig Øvelse, Erfaring og derved den saa høyfornødne prudentiam saavel Theologicam som ecclesiasticam. Men at sætte ham lige fra Capellan til Stifts-Provst i samme Stift, helst hand er ung af Aar og Embede, og skall have forseet sig paa en Maade, saa andre kunde tage Anledning af at forsynde sig med at skiule over hans Persohn og Befordring, det tør jeg allerunderdanigst ey ønske, men vel, at hand med Tiiden til andre Poster maatte i Norge befordres og blive et Lysz for det Rige.«

Derefter følger Herslebs votum:

»Jeg, Peder Hersleb, holder allerunderdanigst for: at til det vacante Christianiæ Stifts-Provstie Personel- og andre unge Capellaner, skjønt de ere gode (af hvilke jeg kiender mange, og har tilforn allerunderdanigst indgifvet Liste paa de beste i Aggershuus Stift) ey kand komme i Consideration, effterdj det i den geistlige Stand er tienligst og Guds Ord conform, at de stige Trappeviis til vigtige Embeder, saa og til saadant Embede som dette udfordres Erfarenhed ikke alleniste i Siælesorg, men og i publiqve Tings Administration Lov og Ret, og saavel Politica som ecclesiastica prudentia, hvorudi Capellaner ingen Øvelse kand have.«

Efter disse principielle bemærkninger nævner Hersleb 7 emner og fortsætter:

»Af de 3de af Eders kongel: Majestæt allernaadigst be-
nefnde Mænd ere de 2de, Stockemarck og Wedel, mig
aldeeles ubekiendte, og har vid Efter-Spørsel ey andet
kundet fornemmes, end at de skal være gode og gudfrygtige
Præster, hvilket er vel det fornemste Requisitum hos en
hver Præst. Men til Christianiæ Stifts-Provstie holdes aller-
underdanigst for, at der udfordres fleere Egenskaber. Den
3die, Ole Tidemand, en ung personel Capellan i Laurvigen,
skulle være mig meere som hans Biscop bekiendt end andre,
der alleene vidne om ham effter en eller anden sigende. Jeg
kiender ham for en gudfrygtig og redelig intentioneret
Præst, som vel kan betroes en Meenighed at forestaae, men
ikke noget Provstie, meget mindre Christianiæ Stifts Prov-
stie, hvortil hand ikke har studia nok og prudence noch, og
hans Fald (med den hand indformerede og siden ægtede,
det jeg ellers gierne ville tie, siden hand nu frygter Gud,
dersom ikke Deres kongel: Majestæts Befalning og Omstæn-
dighederne fordrede, at jeg tør sige det jeg veed)« — hvor-
effter der følger et ubeskrevet stykke i kollegiets kopibog.

Endelig følger J. L. Holsteins votum. Han, der »ey saa
nøye kand kiende Lærere paa Landet eller i Provincerne,
men maa deri alleene liide paa andre Velskiønnendes Be-
retning og Omdømme«, indstiller præsten Wegerslev i Store
Magleby og konrektor Hans Hammer i Århus. »Thi Præsten
Nicolaj Wedel i Jylland, Stockemarck i Fyen og Capellan
Tideman i Laurvig tør jeg allerunderdanigst ey til det Stæd
foreslaae, omendskiøndt de frem for mange andre fortienet
efterhaanden at beforders til større Meenigheder, hvor de
meere kan obbygge og vinde det, som de endnu kunde
savnne i Erfarenhed, og til højere Poster fornøden prudentia
theologica.«

Af kollegiets indstilling fremgår altså følgende:

1) Der var ikke, som Hersleb påstår, flertal for Tide-
manns kandidatur til det ledige stiftsprovsteembede; og
der var slet ikke tale om — som det siges — at de tre vota
»vilde med Gevalt« have ham til stiftsprovst.

2) Præsæs afgav stemme. Det er altså urigtigt — som også nævnt ovenfor i anden sammenhæng — når Hersleb skriver, at »Geheime Conf. v. Holstein voterede ikke«, og »Hs. Excellence voterede ikke, men conformerer sig til plurima.«

3) Det er ligeledes urigtigt, at Andreas Hojer »giorde i alle Ting eet med« Bluhme. Af indstillingen ses, at Hojer og Bluhme ikke var enige; derimod var der overensstemmelse mellem Hojer og Hersleb på et vigtigt punkt: at en ung personel kapellan ikke straks burde befordres til et så vigtigt embede, men burde forfremmes »Trappe-viis«, et udtryk, der anvendes af dem begge.

4) Herslebs påstand: At han truede med at indgå med en forestilling til kongen, fordi de andre medlemmer af kollegiet »med Gevalt« vilde indstille Tidemann, kan afvises som usandfærdig. Det var kongen, der ønskede en indstilling om Tidemann; det var kongen, der havde nævnt ham som favorit til det ledige embede. Naturligvis måtte Hersleb være afskåret fra at indgive nogensomhelst protest til den enevældige monark — selv bortset fra, at der ifølge akterne ikke var grundlag for at indgive den omtalte protest.

En gennemgang af denne sag er vistnok oplysende til vurdering af pålideligheden af de Herslebske påstande.

(b) Rasmus Paludan var 1730—39 tolvpræst i Christiania, blev 1740 sognepræst i Stege, indstillet dertil (som nr. 3) af Generalkirkeinspektionskollegiet, herunder også af Hersleb. I kollegiets indstilling af 22/12 1740 til kongen hedder det, at Paludan er »Tolf-Prædikant i Christiania, har været 13 Aar i Embedet, er af mig, Peder Hersleb, meget nøye og af Os andre ved Røgte og Erfaring bekiendt som en redelig og for Guds Riges Opkomst meget nidkiær Mand, som synes at meritere en allernaadigst Reflexion, da hand ikke alleene har overmaade lidet at leve af med Kone og Børn, men og græmmer sig over ikke at have nogen vis ordentlig og fastsat Prædiken, siden Tolf-Prædikener ere afskaffede.«¹¹⁹

¹¹⁹) Ved reskript 1/5 1739.

1743 udnævntes han til stiftsprovst i Christiania og blev senere (1751, altså efter affattelsen af den Herslebske indberetning) biskop i Kristianssand. At han var »ulærd«, kan Hersleb vel have ret i, for han havde kun studeret 1½ år ved universitetet. Men det fremhæves dog¹²⁰, at hans breve vidner om et usædvanligt bibelkendskab. Om hans tid som biskop hedder det, at han havde en ærlig vilje til at fylde det høje kald; hele sin bispetid var han på visitatsrejser og udførte samvittighedsfuldt og pligtstro sine embedspligter længe efter, at hans helbred var nedbrudt.

(c) At Hersleb har advaret mod Henrik Gerners kaldelse til sognepræst ved Frue kirke i København og stiftsprovstsst. i 1738 er urigtigt.

Af kollegiets akter fremgår, at Hersleb har været med til at indstille Gerner, da den daværende residerende kapellan ved Frue kirke (Kølichen) — der var, »hvad Kirke-Sager her i Kiøbenhavn angaaer, som et Repertorium for de øfrige af Ministerio her i Byen« — har »bedet mig, Peder Hersleb, aldrig at nefne ham til slig Befordring, hvilken Modestie i det mindste ey kan mishage Eders Majestæt.« Gerner blev indstillet af kollegiet 7/11 1738. Om denne, som Hersleb kendte personligt, hedder det i indstillingen, at han, »som nogle af Os selv personligen, de øfrige af retskaffne Mænds eenstemmige Beretning samt en hans Prædiken paa Jubel Fæsten 1736 kiende som en rætsindig og vel begavet Mand af omtrent 40 Aar, som baade har af Naturen og Naaden de Gaver, som til Lærer Embedets opbyggelige og Exemplariske Førelse fornødiges, besidder derhos smukke studia, et hurtigt Nemme, en stoer Færdighed i at tale, og et godt Mæle, saa Vi næst Guds Bistand haabe, at hand skall ved Guds Aands Bistand kunde blive en rett nyttelig Mand ey alleene for Menigheden, men endog

¹²⁰) Reidar Bolling i Norsk biogr. Leksikon X (1940). 610. I Wibergs Præstehistorie III (1871). 188 er urigtig angivet, at Paludan blev biskop i Christiania.

til at optænde andre uden for hans Meenighed, og helst in Ministerio og ved Academiet til et rætskaffen Væsen i Christo og tillige til den eenfoldiges Kloghed, som enhver Christi Discipel bør saa meget legge Vind paa, dersom Eders Kongelige Majestæt allernaadigst skulde behage paa hennem at reflectere. Da Vi ey vide at udfinde nogen bedre eller anderledes at efterkomme Eders kongelige Majestæts gifne allernaadigste Befaling, saa indstille Vi disse Vore uforgribelige Tanker til Eders kongelige Majestæts allernaadigste Gotfindende . . .«

Og i kollegiets protokol er anført, at der i mødet 4/11 1738 »blev og talt om det anbefalede forslag til de vacante Stiffts Provsti her i Byen.« Herudfor er noteret den også af Hersleb tiltrådte beslutning: »Blef besluttet at proponere Hr. Gerner og øverste Capellan Kølichen.«

L. Koch skriver, at »Hersleb har uret, naar han siden siger, at han frarådede hans kaldelse til København; han synes tvært imod at have modtaget ham med velvillie.«¹²¹ At Kochs formodning er rigtig kan dokumenteres. Gerner havde alvorlige betænkeligheder ved at modtage kaldelsen — særligt af hensyn til embedets administrative opgaver — og henvendte sig derfor i skr. 28/11 1738 til Hersleb for at spørge denne til råds. Hersleb svarede i skr. 13/12 1738 Gerner, at han havde forelagt hans brev for Generalkirkeinspektionskollegiet, men Gerners betænkeligheder »har ikke gjort ringeste Impression hos nogen til Forandring at gjøre, contrair den har bestyrket dem i den Mening, at man ikke har taget Feil, og at De af Gud har været udseet til dette Embede.« Og brevet slutter: »Endelig naar De kommer, skal De være os og i særdeleshed mig hiertelig velkommen, Gud skal være med Dem, og alting skal føye sig.«¹²² P. G. Lindhardt skriver om dette brev: »Besynder-

¹²¹) L. Koch anf. værk. 179.

¹²²) Nogle Merkværdigheder som angaaer Henric Gerner (1772). 11 f.

ligt disharmonerer hermed Herslebs ord 9 år senere, at han frarådede Gerners kaldelse.¹²³ Hertil er kun at sige, at tilsvarende disharmonier jo findes temmelig ofte i den Herslebske indberetning. At dennes anbringender om Herslebs stilling til Gerners kaldelse er ganske forkerte kan ikke omtvistes.¹²⁴

(d) Heller ikke Herslebs kritiske bemærkninger om Hans Adolph Brorsons kaldelse til Ribe bispestol (1741) kan stå for en nærmere prøvelse.

For det første havde Generalkirkeinspektionskollegiet slet intet at gøre med Brorsons udnævnelse til biskop i Ribe. Brorson blev udnævnt af kongen efter dennes egen tilskyn-delse¹²⁵.

For det andet modsiges Herslebs vurdering af Brorsons indsats som biskop på afgørende måde af Brorsons visitatsberetninger og breve, der nu foreligger trykt¹²⁶. De afgiver vidnesbyrd om en nidkær, flittig og dygtig biskop, der med alle midler støttede sine præster; ganske særligt fortjener måske at fremhæves, at han under vanskelige forhold med stor dygtighed forstod at værne danskhedens interesser i stiftet imod det hertugelige Haderslevhus amts tyske jurisdiktion. Denne indsats kunde så sandelig ikke være gjort af en »eenfoldig, og ved Svaghed og Hypochondria¹²⁷ fast uduelig Mand«.

Herslebs dom over Brorson har ikke vundet tilslutning

¹²³) P. G. Lindhardt anf. værk I. 329.

¹²⁴) Bjørn Kornerup skriver dog (Dansk biogr. Leksikon VIII (1936). 45), at Hersleb »skal have fraraadet hans Kaldelse.«

¹²⁵) Erich Pontoppidan, *Annales ecclesiæ Danicæ* III,2 (1753). 162, John Hansen anf. værk. 121 f., L. J. Koch, *Salmedigteren Brorson* (1931). 131.

¹²⁶) Hans Adolph Brorson, *Visitatsberetninger og Breve*, udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab ved L. J. Koch (1960).

¹²⁷) L. J. Koch anf. værk. 132 antager, at der hermed sigtes til Brorsons alvorlige sygdom 1746, som han selv indberettede til kollegiet. I en indstilling 16/6 1739 nævner Andreas Hojer Brorson som emne til et

hos nogen¹²⁸, og L. J. Koch siger om den: »Det er den Slags Domme, der rammer Dommeren haardere end den dømte«. ¹²⁹

(e) Herslebs kritik af biskop Peder Hygom har heller ikke kunnet finde tilslutning. Bjørn Kornerup skriver således¹³⁰, at han som biskop var »nidkær og flittig, og naar han et Sted af Peder Hersleb betegnes som en Mand, der »lidet eller intet bestiller«, er dette blot en Modstanders tendentiøse Karakteristik. Han følte sig iøvrigt i høj Grad som Generalkirkeinspektionskollegiets haandgangne Mand, hvad hans talrige Erklæringer og meget interessante Visitsatsberetninger til dette klart nok udviser.«

III

Det foregående afsnit har behandlet det, som Hersleb i sin indberetning kalder »den generale Idee om General-Kirke-Inspectionen.« Han afslutter sin indberetning med at anføre nogle »Specialia«, ialt 7 sager af højst ulige betydenhed. Om disse skal gøres nogle få bemærkninger, idet det dog straks

embede, men finder en hindring i »hans bløde og ømme Sind og Dispositionis Hypochondriaco, som tilforn i Tønder har gjort ham en Tiidlang ubequem til Embeds Forretninger.« Det er vel det samme, Hersleb her sigter til. Mens Brorson var præst i Tønder, blev (1734 el. 1735) hans ældste søn, Nicolaj, sindssyg i sit 12. år. Han, der tillige var lam i underkroppen, måtte altid holdes på sit værelse, og da sindssygen undertiden brød frem med voldsomhed og vildskab, måtte der sættes jernstænger for døren og vinduet i det værelse, hvor han holdtes indespærret. »Hermed blev der for bestandig«, skriver L. J. Koch (anf. værk. 69), »sat et Lidelsens Mærke paa det Brorsonske Hjem«, og det fremhæves, at denne begivenhed »greb dybt i hans Sind, dybere maaske end det meste af, hvad han kom til at opleve.« Sønnen overlevede ham og døde først 1791.

¹²⁸) Se bl. a. Bjørn Kornerup i Hal Koch og Bjørn Kornerup, Den danske Kirkes Historie V (1951). 278, J. B. Daugaard i Theologisk Tidsskrift II,2 (1838). 119 ff., John Hansen anf. værk. 262 ff.

¹²⁹) L. J. Koch anf. værk. 132.

¹³⁰) Dansk biogr. Leksikon XI (1937). 55.

kan siges, at også disse, i alle de tilfælde, hvor sagerne kan oplyses gennem kollegiets arkiv, viser sig at være urigtigt fremstillede.

1°. Hersleb indleder med at kritisere, at kollegiet trods kongens befaling i lang tid intet foretog sig for at dæmme op for separatisternes virksomhed. Han nævner, at kongen i april 1740 udbad sig en indstilling om, hvorledes man kunde komme dette onde til livs, og fortsætter:

»Det blev liggende i Collegio urørt, uvedgiort, ubesvaret i 5 samfulde Aar, en forunderlig Dumdristighed! jeg erindrede ideligen derom, her var dog en Kongelig Befaling! det var dog Guds Kirkes Velfærd!«¹³¹

Det anførte er urigtigt. Kollegiets arkiv godtgør, at kollegiet mange gange i årene 1740—45 beskæftigede sig med separatisterne, både separatistspørgsmålet i almindelighed og en lang række sager om enkeltpersoner (f.eks. brødrene Støtterup, brødrene Bølle, Erik Gløersen o. m. a.). Af kollegiets arkiv fremgår det også, at Hersleb selv netop i denne sag har været forsømmelig — »en forunderlig Dumdristighed!« — og siddet en kgl. befaling overhørig. Ved reskript 5/10 1736 pålagdes det ham at »forfatte et Skrift for af Guds Ord grundig at overbeviise disse Separatister deres vildfarende Meeninger i adskillige Articulis fundamentalibus fidei«, men der kom stadig ikke noget skrift fra Herslebs hånd. Ved reskript 22/4 1740 til Generalkirkeinspektionskollegiet gentages den kgl. ordre til Hersleb, der imidlertid først syv måneder senere (22/11 1740) svarede kongen. Han erkendte, at det havde været hans pligt at adlyde kongens bud, men anfører, at han ikke havde tid eller evner til denne opgave, der burde overdrages det teologiske fakultet. Herslebs patos i det ovenfor citerede lyder derfor uægte. Endnu fire år senere måtte Hersleb erkende, at separatistspørgsmålet var vanskeligt. Han skri-

¹³¹⁾ Theologisk Bibliothek V (1813). 162.

ver 9/4 1744 til Generalkirkeinspektionskollegiet herom: »Men hvordan det skal hemmes kand jeg ikke vel se,«¹³² — og han giver ikke her udtryk for utålmodighed eller for afstandtagen fra kollegernes nu påståede »Dumdristighed«.

Der blev jo inden 1745 også lovgivet om emnet. Fdg. 13/1 1741 om gudelige forsamlinger — den såkaldte konventikelpakat — var et af de midler, hvormed kollegiet håbede at kunne komme ialtfald en del af separatisterne til livs¹³³. Da dette viste sig utilstrækkeligt, fulgte anordningen 20/11 1744, forordningen 29/1 1745 og reskriptet 5/3 1745, samt forordningen 18/6 1745 hvorved indskærpedes de tidligere givne regler om papisterne (Danske Lovs bestemmelser og reskripterne 29/4 1699 og 13/5 1720). I denne forbindelse må også nævnes reskriptet af 23/9 1740, der pålagde bisper og stiftamtænd nøje at våge over, at der ikke fra boghandlerne spredtes fordægtige, separatistiske eller fanatiske bøger på dansk eller tysk.

Har kollegiet været tilbageholdende overfor de separatistiske rørelser, er det iøvrigt kun udtryk for en tiltalende tolerance — altså netop ikke »Herskesyge«, som Jens Møller påstod — og i nøje overensstemmelse med ånden og ordene¹³⁴ i kollegiets instruks og med kongens ønsker.

2°. Dernæst omtaler Hersleb sagen mod præsten Niels Tøxen¹³⁵, der nægtede at anvende den ved reskript 22/8

¹³²) RA. Gen. Kirke Insp. Kollegiet. Diverse sager 1714—65. Nr. 18a.

¹³³) Johs. Pedersen anf. st. 198. Jf. kollegiets indstilling til kongen 15/12 1740 med udkast til en forordning om gudelige forsamlinger. I intimationen til fdg. 5/3 1745 nævnes fdg. 13/1 1741 blandt forholdsreglerne mod separatisterne.

¹³⁴) Jf. instruksens § 10 (»dog i vedbørlig Orden og med fornøden Forsigtighed og Christelig Retsindighed«).

¹³⁵) Om denne sag se J. Worm, Forsøg til Lexicon over lærde Mænd II (1773). 508, L. N. Helveg anf. værk II. 106 ff., John Hansen anf. værk. 180 ff., H. F. Rørdam i Kirkehist. Saml. 5. rk. I (1901—03). 406 ff., 581 ff., L. J. Koch anf. værk. 106 ff., Michael Neiiendam, Erik Pontopidan II (1923). 89 ff., K. L. Aastrup i Dansk theologisk Tidsskrift 1939. 13 ff., 65 ff., Johs. Pedersen anf. st. 183 ff., Hans Adolph Brorsons Visitatsberetninger og Breve ved L. J. Koch (1960). xxix og 371 ff.

1738 påbudte katekismusforklaring af Erik Pontoppidan.

Det er tidligere af andre påvist, at Herslebs redegørelse på flere punkter er misvisende¹³⁶, hvorfor der ikke er grund til her at komme nærmere ind på denne sag.

3°. Ved reskript 19/10 1744 pålagdes det kollegiet at undersøge, hvorvidt Pontoppidans katekismusforklaring var indført i alle stifter. Var den ikke det, skulde oplyses grunden hertil og angives, hvem der var skyld heri. Hersleb fortæller, at han holdt sin besvarelse tilbage, men da Holstein erindrede derom, indgav han straks sin »Beretning, som længe havde ligget færdig, og derudi forklarede tydelig Aarsagen, hvorfor denne Forklaring aldrig er og aldrig bliver almindelig¹³⁷, at den er for kostbar for de Fattige, at den er for vidtløftig for Bønderbørn, at den ikke er tydelig nok, at der er mange Ting deri, som ei bør være i en Catechismus, og at der er Urigtigheder deri.« Han påstår, at der er »flere gandske urigtige Lærdomme; bad derfor, at den Forklaring ... maatte af det theologiske Facultet igennemgaaes, giøres noget kortere og tydeligere, og intet derudi være, uden det, som er nødvendig til Salighed at vinde. Saasart dette var indkommen«, slutter han, »er aldrig mere talet om Catechismi Forklaring.«

Herslebs udtalelser er her skarpere end i den besvarelse, han omtaler. I denne, der er dateret 28/6 1745¹³⁸ tales navnlig ikke om »gandske urigtige Lærdomme«. Besvarelsen slutter:

»Altsaa tvivler jeg storligen paa, at denne Catechismi Forklaring bliver almindelig, førend det skeer ... at Bogen skulde igiennemgaaes, giøres kortere, giøres tydeligere og

¹³⁶) Se bl. a. L. J. Koch anf. værk. 119, note 3.

¹³⁷) Heri fik Hersleb som bekendt ikke ret. Katekismusforklaringen blev almindelig og næsten uudrydelig, se L. J. Koch anf. værk. 107. I Danmark blev den i begyndelsen af det 19. årh. afløst af Balles lærebog, men »de stærke jyder« brugte den fortsat, og i Norge har den været i brug indtil slutningen af det 19. århundrede.

¹³⁸) Kirkehist. Saml. 5. rk. I (1901—03). 640 ff.

mere indrettet efter Bøndernes Begreb . . . Endskjøndt *der er intet i den hele Bog, som kan kaldes falsk Lærdom eller skadelig for Sjælen*, saa er det dog vist, at der er urigtige Ting derudi, hvilket i en saadan Bog, som skal være næst efter disse Rigers symbolske Bøger, ingenlunde bør være . . . Naar da i *denne Forklaring, som i sig selv og i sin Intention er visselig god og indeholder baade god Orden og eftertrykelige Sandheder*, blev . . . det urigtige forandret, det ufor nødne udelukt, Stilen efter de enfoldiges Captum gjort klarere, dog ikke længere, saa kunde alle Res blive uforandrede, Bogen langt kortere, Prisen mindre, og da er jeg vis paa, den i kort Tid blev almindelig.«

Herslebs indvendinger mod katekismusforklaringen er således af en helt anden beskaffenhed end f.eks. brødrene Tøxens.

4°. Dernæst beretter Hersleb, at han havde den nåde mundtlig for kongen at nævne »adskillige Misbrug og Under-slæb, som skete ved den saa gudeligt anordnede Confirmation.« Kongen fortælles at have fundet »Behag derudi og befalede, at jeg skulde sætte det skriftligen op . . . Dette skete. Hs. Majestæt selv lod sig det læse op og paategne: Vi finde dette Biskoppens Forslag godt og approbere det i Alt, dog ville Vi, at Gen: K: Inspectionen derom først giver sin Betænkning.« Hersleb fortæller, at han herefter stadig ventede, at sagen skulde komme til drøftelse i kollegiet, »men den blev ikke nævnet og intet hørt dertil, førend jeg fik Kgl: allernaadigst Rescript af 12te Febr: 1740, hvori repeteres alle mine Puncter af min allerunderdanigste Forestilling, men sluttes, at det kunde forblive ved det, som før var anordnet.« Heraf drager Hersleb følgende konklusioner:

»Altsaa har K: Inspectionen: 1) havt Forsamling om denne Sag hemmeligen, uden mit Vidende, da jeg dog er Membrum . . . 2) Have de øvrige Membra givet deres Betænkning ind collegialiter, dog uden for Collegii Samling. 3) Have de forkastet, ikke alleene mine Forslag, men den

kongelige allernaadigste udtrykkelige Approbation«, og Hersleb antager, at »maaske Consistorial Raad Hvid fandt sig truffet ved noget af det, som blev andraget, dog uden at nævnes, og derfor skulde der intet blive af.«

Herslebs fremstilling er ganske i strid med kendsgerningerne, som ifølge kollegiets protokol og kopibog er følgende:

Herslebs indstilling af 8/12 1739 til kongen om de ved konfirmationen opkomne misbrug, hvorover kongen ønskede at høre kollegiet, blev forelagt i dettes møde 17/12 1739, hvor også Hersleb var til stede. Der blev truffet følgende beslutning: »Biskoppens Forestilling gaaer omkring og enhver af Membrij Collegii opsætter sine Tanker.« Hersleb har, sammen med Holstein, Støcken, Bluhme og Hviid, underskrevet protokollatet.

Herefter udarbejdede kollegiets medlemmer (dog naturligvis ikke Hersleb) udførlige betænkninger over Herslebs forslag. Hviids indstilling (på 27 ½ folioside) er dateret 2/1 1740, Bluhmes (4 ½ folioside) er udateret, Støckens (4 ½ folioside) er dateret 16/1 1740, medens endelig Holsteins (2 foliosider) er udateret.

I kollegiets møde 28/1 1740 blev læst kongens resolution af 11/12 1739 på Herslebs forestilling af 8. s.m. om konfirmationen. I protokollen hedder det videre: »Collegii allerunderd: Betænkning til hans Majestæt er expederet under denne Dags Dato«, altså 28/1 1740. I mødet deltog Holstein, Hersleb, Støcken, Bluhme og Hviid; og Hersleb har medunderskrevet protokollatet.

Kollegiets betænkning med slutdatering 28/1 1740 til kongen indleder med at udtale, at »det i Collegii enstemmig var bleven aftalt, at enhver skulle forfatte sine Tanker skriftlig.« Der afgaves således ikke nogen kollegial indstilling, o: kollegiet fremtrådte ikke som en enhed med en fælles indstilling, hvori de forskellige synspunkter var samlet, men der gengaves kun de enkelte medlemmers vota. Afgørende har vist Holsteins bemærkninger været. Han

skrev, »at Biskop Herslebs Forestilling er meget god og saaledes indrettet, at den vel henfører til det Maal, som Eders Kongel: Majestæts Forordning om Confirmationen allernaadigst sigter til. Men som Forestillingen ogsaa indeholder meget, hvorved Forordningen om Confirmationen skal forandres, og de andre Poster, som ved Misbrug paa visse Stæder have indsneget sig, lætteligen Tiid efter anden, ligesom de blive opdaget, kand redresseres, saa formeener jeg allerunderdanigst, at hele hverket [sic] behøver ingen Forandring endnu, ikke heller at ved noget Kongel: allernaadigst Rescript Geistligheden noget viidere bliver anbefalet, men jeg er i de allerunderdanigste Tanker, at Biskoppen paa hans Forestilling allernaadigst kunde rescriberes, at Eders kongel: Majestæt fandt betænkeligt i en saa vigtig Sag, som efter grundig Overveielse for en saa kort Tid siden først ved en Forordning var fastsat, nogen Forandring at gjøre, hvorfor det ved den allernaadigste Forordning om Confirmationen skulde have sit Forblivende. Men skulde der paa sine Stæder nogen Misbrug have indsneget sig, eller nogen Uorden være forefalden, hafde Biskopen først self at raade Bod derpaa, siden at foredrage det for Gen: Kirke-Inspectionen, som da af de forefaldende Uordener en Post efter den anden, ligesom de opdages, kand afhielpes eller ogsaa af Collegio til Eders Kongel: Majestæts nærmere Resolution allerunderdanigst henstilles, om Sagen befandtes af den Beskaffenhed, at den uden viidere Kongel: Ordre ey kand afgiøres . . .«

Herslebs gengivelse er, som det ses af akterne, fuldstændig misvisende. Kollegiet har ikke holdt hemmelige møder; Hersleb har selv været med til at træffe beslutningen om, at hver enkelt skriftligt skulde fremsætte sine tanker, og intet er skjult for ham. Indsendelsen af de forskellige vota er ikke en kollegial indstilling. Den kgl. approbation, som Hersleb påberåber sig, og som vel er den, der loyalt er meddelt i kollegiets møde 28/1 1740, var selv efter hans egen fremstilling betinget af, at Generalkirkeinspektionskollegiet

tiltrådte hans forslag. Hersleb ses i denne sag ikke at have haft nogen grund til klage; og er det ham, der har forfattet den såkaldte Herslebske indberetning, synes han også her at måtte have udtalt sig mod bedre vidende.

5°. Hersleb kritiserer, at kollegiet indfordrer visitatsberetninger fra landets biskopper, uden at der »en eneste Gang i 9 Aar er derom gjort nogen allerunderdanigst Forestilling til Kongen eller i ringeste Maade reflecteret paa de Gravamina og Forslag, hvorudi er begiæret Remedium, men har ladet det være nok, at de have Rapporter af Bisperne.«

Kritikken har adresse også til Hersleb selv. Han kunde og burde som fremstående medlem af kollegiet have stillet de forslag, han nu efterlyser — hvis der da i visitatsberetningerne var grundlag herfor. Netop han var vel den nærmeste til at støtte de andre biskopper med hensyn til gennemførelsen af deres eventuelle ønsker. Men det har han, så vidt det af kollegiets arkiv kan ses, ikke villet. Allerede derfor er der næppe grund til at komme nærmere ind på dette punkt.

6°. Hersleb nævner dernæst, at det i instruksen (§ 6) er pålagt kollegiet at sørge for nye oplag og forbedring af ritualet. Der har været arbejdet med denne opgave¹³⁹, men Holstein meddelte, at kongen havde sagt, at det med ritualet kunde forblive, som det var. Hersleb kritiserer, at denne kgl. ordre ikke blev givet skriftligt. Da dette jo ikke er en anke mod Generalkirkeinspektionskollegiet er videre omtale her ufornöden.

7°. Det sidste af Herslebs »Specialia« er en kritik af, at der ved et kgl. reskript 1/7 1746 er tillagt dav. kancelliråd Erik Johan Jessen, der fungerede som kollegiets sekretær,

¹³⁹) RA. Gen. Kirke Insp. Koll. Dokumenter til ritualets revision (1 pakke). Heri findes flere forslag, bl. a. det omfattende (167 tætskrevne foliosider), som Hersleb efter kgl. ordre afgav, dateret 2/11 1735. Om dette se P. G. Lindhardt anf. værk I. 286 ff. Af kollegiets protokol ses, at ritualsagen har været behandlet 23/8, 20/9 og 9/10 1738.

300 rdl. årlig af renterne af en kapital, der oprindelig var indsamlet til »de Saltzburgiske Emigranter«, og at reskriptet havde »den Clausul: Siden ingen af Eder skal have noget derved at erindre«, hvortil han bemærker, at »den Sag aldrig er omtalt i Collegio, Hs. Excellence heller aldrig har spurgt, om vi havde noget at erindre derved, men Cancelliraad Jessen har ventelig sagt det til enhver især privatisime, da enhver formodentlig har vel syntes underlig derom, men reserveret sig, naar Proposition skete, at sige sin Mening, inden derom gjordes allerunderdanigst Forestilling.«

Nærmere oplysninger om dette punkt har jeg ikke kunnet finde¹⁴⁰. Kopibogen indeholder ingen forestilling til kongen herom, og i »General-Kirke-Inspections Protocoll over alle indkomne Brevfe, Relationer og andre Documenter« findes det nævnte reskript ikke omtalt¹⁴¹. Dette punkt er formentlig også så uvæsentligt, at en nærmere undersøgelse og omtale her kan undlades¹⁴².

Den Herslebske redegørelse konkluderer i, at Generalkirkeinspektionskollegiet er »virkeligen i det gandske Land decrediteret; Folk gruer for at komme ind med noget, der skal forestilles, Bisperne undser sig ved at giøre Regnskab for deres Embede til en Deel af dem, som er membra derudi.« Han foreslår derfor, at kollegiet enten omorganiseres — og nævner blandt dem, der burde have sæde i kollegiet: J. L. Holstein, Sjællands biskop, kongens konfessionarius, summus theologus (den ældste professor ved det teologiske fakultet) og Hans Gram — eller hellere, at kollegiet ophæves,

¹⁴⁰) Herved erindres om, at kollegiets hovedprotokol for årene 1742—48 har været utilgængelig, da den er til indbinding.

¹⁴¹) Medmindre det er nr. 123/1746, der (fejlagtigt i protokollen) er dateret 1/6 1746, og hvor regesten er udeladt. I kollegiets indkomne sager mangler for året 1746 bl. a. nr. 123.

¹⁴²) Renterne af den omtalte kapital blev tidligere ifl. reskript 7/10 1740, jf. kollegiets indstilling 22/9 1740 og forhandlingerne i kollegiets møde 20/10 1740, anvendt dels til pensioner til afsatte præster, dels til »den Post Porto, som betales for de til Collegium fra fremmede Stæder indkomne Breve og Paquer.«

da det »gandske kunde uden Skade undværes.« Den eneste nytte, Hersleb i de forløbne 9 år har mærket af kollegiet, er den, at det »har havt Magt til at sistere forargelige Processer, enten mellem Geistlige, eller som paaføres Geistlige for deres Embedes Skyld; derved er virkeligen megen Forargelse forekommen.« Men det samme kunde opnås, hvis det blev pålagt bisperne at underrette cancelliet, når sådanne skadelige processer begyndte. Derefter kunde generalprokurøren standse sagen indtil videre, gennemgå akterne og referere dem i cancelliet, eller han »kunde befales i slige Sager at træde sammen med Biskoppen i Sjælland, eller en anden erfaren gudelig Mand, for at give deres Betænkning coniunctim om Sagens Afgjørelse, hvortil jeg gjerne vilde være villig, naar jeg kunde allernaadigst dispenseres fra de Fattiges Væsen i Kjøbenhavn, hvor jeg gandske gjerne kunde undværes.«

IV

I den Herslebske indberetning hedder det, at Andreas Hojer »har opsat Instructionen for General Kirke-Inspectionen saa subtil, derhos saa ample og indrømmet den saadan Pouvoir, at virkeligen alle Geistlige i begge Rigerne, endogsaa Bisperne . . . skulde ansees som deres Dependenter og Subalterne.«

Denne opfattelse genfindes også i senere tid. L. Koch er f. eks. enig i, at instruksen er »ample«, og at kollegiet havde et næsten ubegrænset område¹⁴³, og Johs. Pedersen fremhæver, at den omstændighed, at kollegiets virkeområde ikke var afgrænset, hverken i forholdet til Danske Kancelli eller i forholdet til bisperne, »maatte fremkalde konflikter og forbitrelse.«¹⁴⁴

¹⁴³) L. Koch anf. værk. 198.

¹⁴⁴) Johs. Pedersen anf. st. 173. Jf. også L. N. Helveg anf. værk II. 57, der nævner, at der ikke »var anvist det nye Kollegium nogen bestemt Plads, men paa den anden Side kunde det blande sig i alt, og maatte derfor, naar det vilde gjøre noget, komme til at krydse de bestaaende Myndigheder.«

I kollegiets arkiv findes intet spor af konflikter og forbitrelse. Kompetencespørgsmålet ses ikke nogensinde at have voldt vanskeligheder i praksis, end sige have givet anledning til strid. Men da det vist er den herskende anskuelse, at kollegiet overalt søgte at udvide sit myndighedsområde — Jens Møllers karakteristik: »Herskesyge« tyder derpå — skal fra kollegiets praksis til slut anføres nogle eksempler på, at kollegiet nøje har holdt sin indenfor sit ressort og ikke tiltaget sig nogen myndighed med hensyn til opgaver, som ikke ved patentet og instruksen udtrykkeligt var henlagt til det.

At ansøgninger fra teologiske kandidater om præstembeder og ansøgninger fra præster om befordring til andre kald af kollegiet altid er henvist til Danske Kancelli er nævnt ovenfor side 504 med note 36. Mange andre sager oversendtes til kancelliet for gennem dette at forestilles kongen, eller kollegiet udbad sig en udtalelse over sagen fra kancelliet. Det kan måske synes noget formalistisk, da præses i kollegiet, J. L. Holstein, tillige var oversekretær i Danske Kancelli og således to gange var med til at behandle samme sag, men kollegiets fremgangsmåde var formelt uangribelig. Som eksempler kan nævnes kollegiets skr. 13/12 1740 til sognepræsten i Saxkøbing Magnus Hosum (en tvist med kordegnen henhørte under kancelliet), 30/6 1742 til kancelliet (med anmodning om at aktor i sagen mod præsten Frederik Høyer må få ordre til at fremme sagen for landemodet mest muligt), 5/2 1745 til kancelliet (med anmodning om at Bølling og Sæding sogne må blive separeret fra Ringkøbing kald og kapellanen Nicolai Lütken beskikket til sognepræst for de nævnte 2 sogne), 25/2 1745 til kancelliet (at sognepræsten til Hvedstrup og Fløng Lars Thye må beneficeres med Fløngs kirketiende m.v.), 20/3 1745 til kaptajnløjtnant Gustav Wilhelm Gerschau¹⁴⁵ (en ansøgning om, at han og hans hustru må kommunikere

¹⁴⁵) I kopibogen skrevet: Gerskowen.

for en anden præst end deres sognepræst, må forestilles kongen gennem kancelliet), 12/8 1745 til kancelliet (med anmodning om at Ry kald i gratialbogen må opføres som vakant og bortgives til en duelig præst efter den afsatte præst Conrad Frederik Gerlach), 7/8 1745 til biskop Chr. Ramus (at kapellanen Frantz Næraa, der ved altergang har undladt at give en af altergæsterne brødet, til kancelliet bør indsende supplik om tilgivelse for denne forseelse), 4/11 1745 til grovsmed Lauritz Hansen i Maribo (en klage over kapellanen Peder Wærlose er kollegiet uvedkommende, og vedkommende må om beneficium paupertatis søge kancelliet) og 3/2 1746 til sognepræsten Simon Helvad (en klage over indkomsternes fordeling henhører under kancelliet).

Omvendt forekom det også, at kancelliet sendte sager til erklæring hos kollegiet, se f.eks. kollegiets svarskrivelser til kancelliet 5/7 1743 (ang. spørgsmålet om, hvorvidt der skal udnævnes en residerende kapellan i Flade, Fladstrand og Gærum sognekald), 28/1 1745 (ang. sognepræst Frederik Rasmussens klage over, at gehejmekonferensråd Ahlefeldt gennem flere år ikke har betalt tiende af en gård, der først efter 1661 var henlagt under Gisselfeld) og 12/8 1745 (ang. præsten Frederik Suhrs forespørgsel om, hvorvidt Købelev og Vinding sognekald skal have residerende kapellan).

Af arkivet kan ikke ses, at der har været gnidninger mellem kollegiet og Danske Kancelli; tværtimod synes der at have været et intimt samarbejde, der vel er blevet fremmet ikke blot ved den fælles chef for de to kollegier (Holstein), men også — for de 2 første års vedkommende — derved, at Andreas Hojer i sin egenskab af generalprokurør var medlem også af kancelliet.

Hvad der er anført om kancelliet gælder også de øvrige regeringskollegier. I skr. 28/4 1742 meddeles det sognepræsten i Stubbekøbing Erik Hollænder, at hans andragende om fritagelse for at svare skat af det spredte mensalgods henhører under Rentekammeret; og Rentekammeret

sender til kollegiets erklæring et andragende om kirketjenesten i Karleby, Horreby og Nørre Ørslev sogne, hvorpå kollegiet 18/2 1745 svarer, at sagen henhørte under kollegiet, og at den iøvrigt var afgjort ved to kgl. reskripter af 2/3 og 6/10 1742.

En del sager henvistes til de ordinære (verdslige) domstole. Med sager, der henhørte herunder, måtte kollegiet i almindelighed efter instruksens § 2 ikke befatte sig, og det fremhæves oftere i kollegiets skrivelser, at det ikke kan »befatte sig med at kiende og dømme i nogen Slags Judicial Sag, men stedse fraviise dem til deres ... beskikkede Dommere og Værneting.«¹⁴⁶

Som bekendt gjaldt kollegiets myndighed kun i Danmark og Norge, derimod ikke i hertugdømmerne. En til kongen indsendt klage fra en bonde tilstilledes derfor med skr. 20/10 1746 provst Johan Tychsen¹⁴⁷ i Haderslev for at gøre ham bekendt dermed, »siden den Os, som ey med Fyrstendømmerne have at gjøre, er gandske uvedkommende.« I skr. 2/5 1743 til overkrigssekretær, generalløjtnant Michael Numsen, der til kollegiet havde indsendt en klage over garnisonspræst Henrik Ruge¹⁴⁸, hedder det, at kollegiet »skulle ... ogsaa gierne efter Eders Excellences Begiering have antaget Os Sagen til nærmere Foranstaltning, hvis saa var, at denne Præst under Vores Departement var sorterende, allerhelst da Os alt forhen adskilligt om hans ugudelige Conduite er bleven bekiendt. Men som Eders Excellence af det kongelige Patent om General Kirke-Inspectionen d.d. 1. Octbr. 1737 veed, at dette Collegii Inspection ey strekker sig viidere end til begge Kongerigerne Danmark og Norge, men ikke til de Tydske Provintzer, saa finder De Selv, at det ikke staaer i Vor Magt at melere Os i denne og andre Os uvedkommende Sager, hvor gierne Vi ellers ønske, at denne mod Præsten Ruge

¹⁴⁶) Se kollegiets skr. 31/1 1745 (om præsten Frederik Høyer).

¹⁴⁷) Otto Fr. Arends, *Gejstligheden i Slesvig og Holsten II* (1912). 327.

¹⁴⁸) Sst. II. 213. Ruge blev suspenderet 1747 og afsat 1752.

for Alvor maa blive prosequeret, hvilket vel kand lade sig giøre ved en Ordre fra det Tydske Kantzeli, naar Eders Excellence vil behage didhen at remittere den Os communcerede og her tilbagefølgende Klage.«

Et meget stort antal sager blev henvist til afgørelse ved provsteret, landemode, biskoppen eller stiftsøvrigheden. Som eksempler skal blot nævnes kollegiets skr. 1/2 1738 til den fung. stiftsprovst Niels Dorph (præsten Ludvig Nicolai Herforth's klager over nogle gejstlige studenter og degne i Ringsted herred skal påkendes af de ordinære gejstlige domstole), 22/3 1738 til Viborg stiftsøvrighed (provsten Chr. Tychonius skal tilholdes at påkende en sag, der henhørte under provsteret, men som han »ulovskikket og uden ringeste Anledning har understaaet sig« i at henvise til kollegiet, skønt sagen allerede af ham var optaget til dom), 8/11 1738 til biskop Chr. Ramus (en tvist mellem kapellanen Søren Bagge og sognepræsten Hans Bloch må påkendes af stiftsøvrigheden eller lands lov og ret¹⁴⁹), 8/2 1740 til kaptajn Thott (en klage over at sognepræsten J. H. Dreves og kapellanen Christen Olivarius var udeblevet fra en bondes begravelse må påkendes af præsternes nærmeste øvrighed), 31/5 1740 til sognepræst Chr. Faber (en tvist med sognepræsten Mikkell Lerche henhørte under provsteret og landemode), 19/3 1741 til amtmand J. C. Urne (det tilkommer alene biskoppen at bestemme, hvorvidt der skal beskikkes en viceprovst), 29/7 1741 til amtmand, grev Oertz (klage over at præsten Jens Ussing har ladet et lig henstå ubegravet i 4 uger må forelægges stiftamtmanden og biskoppen), 29/7 1741 til præsten Peder Winding (en klage over menighedens usømmelige opførsel før og under gudstjenesten må forelægges nærmeste gejstlige øvrighed), 10/11 1742 til proprietær Thomas Lund (en tvist med en præst om en eng

¹⁴⁹) Udtrykket »lands lov og ret«, der ofte forekommer også i synodalprotokollerne, betegnede i datidens sprog: ved forfølgning ved de ordinære (verdslige) domstole (i modsætning til forfølgning ved provsteret og landemode).

må forelægges stiftsøvrigheden), 19/9 1743 til biskop Chr. Ramus (kapellanen Peter Wærloes besværing over menighedens vankundighed henhører under biskoppens forretningsområde), 8/7 1743 til samme (en klage over præsten Bertel Wellejus må påkendes af landemodet), 11/1 1744 til præsten Hans Læssøe (om nye skoleholderes beskikkelse må han holde sig til sine nærmeste foresatte, provsten og biskoppen, og følge deres consilia), 7/10 1745 til sognepræst Arent Behman (en tvist med kapellanen Peter Pegman må forelægges biskoppen), 21/10 1745 til biskop Hygom (en klage over kapellanen Ole Cleve skal forfølges ved provstetret) og endelig 13/10 1746 til sognepræst Peder Hjort (kollegiet kan ikke befatte sig med »casibus conscientiae«, hvormed vedkommende må henvende sig til sin biskop og høre hans råd).

Til belysning af kollegiets stilling til de forslag, der indsendtes til det, eller hvorover det blev hørt, skal nævnes nogle få eksempler. 16/8 1738 tilskrev kollegiet sognepræsten Thomas Lillelund, der havde indsendt et forslag om, at præsterne sammen med degnene eller medhjælperne¹⁵⁰ skulde inddrive helligdagsbøderne til lige deling mellem præsten og sognets fattige, at det ikke kan billige denne plan, men »befinde slig en Myndighed at være i henseende til deraf flydende betydelige Sviter farlig og overalt Præste Embedet, som alleene bør bestaa i at lære, overbevise, formane og bede, aldeles fremmed og uvedkommende, saa ansee Vi det hverken for tienlig eller mulig derudi i ringeste Maade at entrere, men vil heller bede og formane Herr Pastor at legge dismer Vind paa at forkynde Guds Ord troelig.« Præsten Jacob Hyphoff, Nykøbing S., havde til kongen indsendt forskellige forslag »angaaende Politien«, hvorefter kollegiet blev hørt; det var bl.a. foreslået, at det skulde forbydes folk at ryge tobak på gaden, og at de, der

¹⁵⁰) Om disse se Danske Lov 2-9-1 ff. og Hans Adolph Brorson, Visitsatsberetninger og Breve ved L. J. Koch (1960). 59 note 3.

blev antruffet rygende her, skulde hensættes i 24 timer på rådstuen og mulkteres med 8 sk. hver gang. Kollegiet kunde ikke indgå på disse forslag, og fremhævede, at »Præsten har andraget det . . . som er hans Embede gandske uvedkommende.« Da samme præst senere påny til kongen indsendte en memorial med forslag bl. a. til imødegåelse af den overdådighed, der fandt sted ved bøndernes gilder, skrev kollegiet til ham, at det håbede, »hand i Fremtiden med bedre Judicium ville overlegge, hvad hand bør Hans Majestæt tilskrive.« Præsten Magnus Hosum i Saxkøbing havde til kongen indsendt en memorial angående »de gamles grove vankundighed«. Kollegiet, der fik memorialen til erklæring, svarede 10/11 1740:

»Eders kongel: Majestæts forskjellige Anstalter med Skolevæsen kand opfylde dette Ønske, naar de nu værende Unge blive gamle. Men hos de itzige Gamles Oplysning sees intet Møyn, uden at Præsterne selv gjøre saaviit de formaaer, saa de kand have en frelst Samvittighed for Gud. Flittig Huusbesøgelse, Catechisation i Kirken og kierlig Underviisning ved alle Leiligheder kan dog gjøre nogen Nytte og Frugt.«

Selv, når der kunde være tvivl om, hvorvidt en sag hørte under kollegiet eller under en anden myndighed, synes kollegiet at have udvist tilbageholdenhed. Et eksempel herpå er dets skr. 17/1 1744 til skolekommissionen i København, hvortil oversendes en fra præsten Thomas Lillelund modtaget memorial, da den er skolekommissionen »meere end dette Collegio for nærværende Tid vedkommende.«